

**PILDISARI
EESTI RAHVALLUULE
AINEVALLAST**

TARTU RIIKLIK ÜLIKOOL

PILDISARI EESTI RAHVALUULE
AINEVALLAST

Õppevahend rahvaluule üld-
kursuse kuulajatele

Koostanud E. Laugaste

Tartu 1973

Kinnitatud Ajaloo-Keeleteaduskonna nõukogus 17. veebru-
aril 1972.a.

Aktiivsel kasutusel olev rahvaluule kuulus rahva elu tervikusse, ja alles kogu tervikut silmas pidades võime täielikult ja eksimatult mõista iga teksti tõelist sisu. Igal laulul, jutul, mängul, kombel jne. oli oma funktsioon. Praegu õpime kõiki neid lüüsisid lahus: töölaule ja tööriistu, ajaloolist olukorda, mil-
lal nad olid kasutusel jne. Me õpime detailosi eraldi distsipli-
nide raamistuses. Et paremini rahvaluulet mõista, õpimegi vas-
tava rahva ajalugu, keelt, etnograafiat, tutvume inimestega, kes
laule või jutte edasi kandsid, ja süveneme nendegi tegevusse,
kes kunagi loomingu paberisse panid või lindile võtsid.

Täiendavaks abivahendiks sõnalisele kirjeldamisele ongi
mõeldud käesolev pildikogu, eeldusel, et visuaalne mulje suu-
dab selgitada rohkem kui ainult sõna. Niisiis sõna koos pil-
diga peaksid hõlbustama õppimist ja kinnistama õpitavat mällu
püsivamalt kui paljas kuuldud või kirjapandud sõna.

Suur vene ja nõukogude kirjanik Maksim Gorki on nii esinemistel kui ka artiklites mitmel korral pikemalt sõna võtnud rahvaloomingu kohta. Need tabavad arutlused annavad

М. Горький

mõtteid kõigile, kes tunnevad huvi töötavate rahvahulkade suulise luule vastu. Järgnevalt kaks väljavõtet tema teostest.

"Vanasõnad ja kõnekäänud valavad eeskujult kult sõnalisse vormi kõiki töötava rahva elu- ja sotsiaal-ajaloolisi kogemusi. Kirjanikule on hädavajalik tutvuda materjaliga, mis õpetab talle sõnu nagu sõrmi rusikasse kokku suruma ning teiste poolt kokkuserutud sõnu harutama, harutama neid lah-ti nõnda, et paljastuks neis peidetu, mis on ajastu ülesandel-le vaenulik, surnud."

M. Gorki. Sellest, kuidas ma õppisin kirjutama.

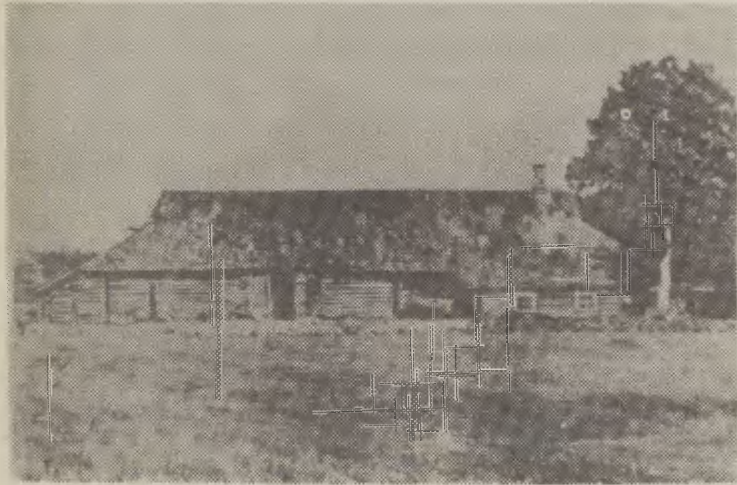
"Materialistliku mõtlemise äratasid paratamatult tööprot-sessid ja vanaaja inimeste sotsiaalse elu nähtuste kogusum-ma. Need tunnused on jõudnud meieni muinasjuttude ja müü-tide vormis, milles me kuuleme loomade kodundamise, ravim-taimede avastamise, tööriistade lelutamise töö vastukaja. Ju-ba muinasajal unistasid inimesed võimalusest lennata õhus. Sellest kõnelevad meile legendid Phaethonist, Daidalosest ja tema pojast Ikarosest, samuti muinasjutud "lendavast vaibast". Unistati liikumise kiirendamisest maa peal (muinasjutte "seits-me penikoorma saapalst") - taltsutati hobune; soov ujuda jõel voolust kiiremini viis aerude ja purje lelutamiseni; taot-lus tappa vaenlast ja lüüa eemalt oli lingu, vibu ja nool-te lelutamise motiiviks. Mõeldi võimalusest kedrata ja kudu-da ühe ööga tohutu hulk rüet, võimalusest ehitada ühe ööga hea elamu, isegi "loss", s. o. elamu, mis on kindlustatud vaenlase vastu. Tehti vakk, üks kõige vanemaid tööriistu, primitiivsed kangaspuud ja loodi muinasjutt Targast Vassillj-sast. /---/ Kõiki vanaaja müüte ja muinasjutte just kui kroo-niks müüt Tantalusest; Tantalus seisab kaelani vees, teda piinab janu, kuid ta ei saa seda kustutada. See on muistne inimene tema poolt tunnetamata välismaailma nähtuste keskel."

M. Gorki. Nõukogude kirjandus.
Ettekanne esimesel üleliidulisel nõukogu-de kirjanike kongressil 17. augustil 1934.

Etnograafilised pildid

REHIELAMU

Meie taluelamud olid nelinurkse põhiplaaniga tapitud (puhas- või rist-) nurkadega palkehitud roog-, õlg- või laastkatusega. Selliseid ehitusi tunti juba eelmisel aastatuhandel ja need olid seotud täieliku üleminekuga põlluharimisele, mis nõudis paikset asustust.

Rehielamu, Põlva, 1857.

Juba 18. sajandil kerkib oma suuruse poolest esile kelpkatusega elumaja-rehi. See ühendas reht ja elamut, tihti kasutati reheosa ka loomalaudaks. Ehitus jaguneb kolmeks osaks: keskel tuba (rehetuba, tare), sellest ühel pool asetses rehealune (rihealune, riiala, vaja, koda); teisel pool kambrite kompleks. Suvel rabati toas rehed, talvel oli pere eluruum, seal oli ka küttekolle, kambreis seda polnud. Rehealune oli samuti viljapeksuks, tuulamine toimus ainult seal. Talvel hoiti rehalas aga

lehmi ja hobuseid, kui talul polnud eraldi talli ja veiselauta. Rehalal polnud lage, lahtistele lattidele, nn. lao peale paigutati heinad ja aganad. Kambrid olid varem kütmata ruumid, seal sai elada vaid suvel.

Rehe ajal elas pere enamasti aidas, saunas või mujal kõrvalhoones. 19. saj. tekkis rehest lahus elamuid.

Kuni 19. sajandini puuduvad aknaklaasid, käesoleva sajandini leidub veel suitsutaresid.

Põllunduse arenemisega pidid kujunema viljakuivatamiseks ja -peksmiseks vajalikud ruumid. Algselt oli ehitus vist kaheosaline - köetav ruum ja külm koda. Köetav ruum täitis sügisel rehe, s. o. viljakuivati ülesandeid, kütmata ruum (nimet. ka "koda") kujunes viljapeksuruumiks e. rehealuseks.

Mõisad külas

Küllap aga tunneb Kiiti valda
mule valdade vahelta,
kihelkonna keske' eita:

Hüüab pilli, plaksus plitsa,
5. kaljub kaskine sugara,
tuigub keppi toomingane,
vaarub keppi vahterane.

Miks on kütis külma võetud,
ale hallade aetud?

10. Sest on kütis külma võetud,
ale hallade aetud,
et on mõislad külassa,
valla sööjad vainiulla,
kullipesad koppelissa.

15. Kui kana muna munekse,
seegi kulli kurku jäänud.
Hobu teeb laugi täkukese,
seegi saksa tõlla ette.
Lehm teeb härlikvasika,

20. seegi saksa välja peale.

Sest on meie majad madalad,
õlgikatukseed kadalad,
rooguräästa' ad rumalad.

(Jõhvi)

Pilt kujutab Kunda mõisat, kus pildi autor A. Olearius
mõnda aega peatus.

Käesolev A. Oleariuse joonis kujutab kodukari
mõisas (peksu).

Rahvalaul kõneleb peksust mõisas järgmist.

Peksuhaavade
vihtlemine

Emakene, memmekene,
küta ahi köömenilla,
hau sina vihta virde' ella!
Ma tulen, virve, vihtlemale,
hani, luida haudumale,
pääsuke pead pesema.

Mul on pihas plitsahoobid,
kaela pealla kalkahoobid,
haluhoobid alla hõlma.

(Järva-Madise)

REHEPEKS KOOTIDEGA

Kootidega rehepeks rehalas. Foto C. Allas (1895).

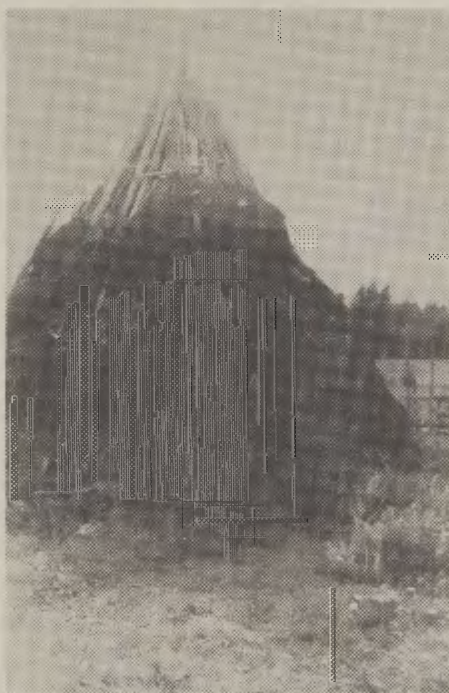
Ei kulu koodid

- Seni mul hellad, seni mul velled;
said aga vennad naised võtnud,
valgepead vaadanud,
kuldakingada kuulunud,
5. hõbepoorti ostanud,
võttis siis velli vihada:
tegi koodid kohlapuised,
rehavarred vastikased,
mõtles mind koodil kuluvat,
10. rehavarrele vajuvat.

Ei mina kulund koodilagi,
vajund ei rehavarrela,
kulusin venna kurjusela,
vajusin venna vande' ela.

(Pämu)

Suvised keedud tehti enamasti selleks valmistatud koonu-
sekujulises suveköögis e. kijas. Tugimaterjaliks kasutati latte
(roikaid, roovikuid, roodleid), kattematerjaliks mättaid, tohtu või
muud. Suveköögis keedeti kõike, mis koduses majapidamises
oli vajalik, valmistati ka piduroad. On muidugi ka teistsuguseid
ehitusi.

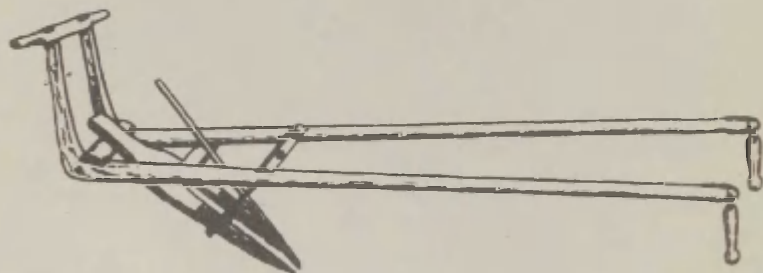

Pildil on Kihnu saare viimane suvekök (lamukök) Lemsis
külas. Suvekök on kaetud meremudaga (lamuga).

J. Miku foto (1955).

Madalal kultuurilastmel kasutasid inimesed adra funktsioonis kõblast, maakirvest kumera risti vart asetseva tera- ga ja kahe väljaulatuva lõuaga. Ajajärku nimetati kõblaskul- tuuri ajajärguks, mil muide põllutöö oli enamikus naiste töö.

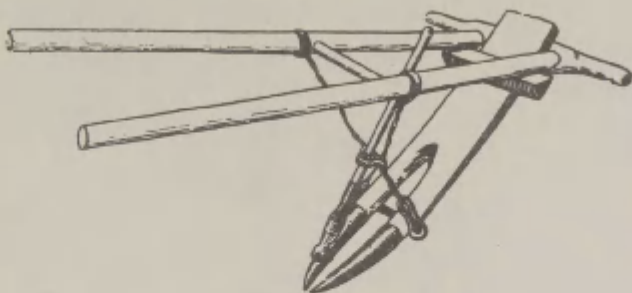
Adrakultuur on põllutöö kõrgem aste, kasutusele tulevad veoloomad; mehed asuvad põllutööle. Adrakultuuri algkoduks peetakse Vana-Babülooniat.

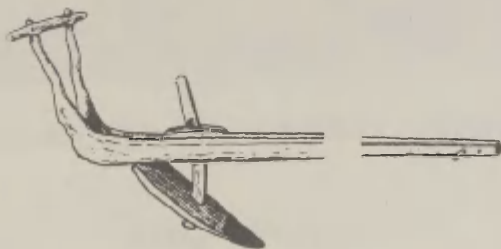
Põhja-Eesti harkader Haljalast (1910), aisad kaarduvad "kurgedena" ülespoole, otsad on ühendatud käsipuuga.

Eestis kasutati Saaremaal ja läänerannikul vannas- atra, mille peaosaks oli labidakujuline lõiketera, mis kriimustas mulda õhukeselt (paepinnasel oligi mullakiht õhuke). Mujal mandril kasutati harkatra: pea hargikujuline lõikepakk, mille otsas kaks lõiketera, varustatud 17. saj. peale raudots- tega. Ida- ja Lõuna-Eestis olid madala käsipuuga adrad, mu- jal kaardusid käsipuud kurgedena ülespoole, aisade tasemest kõrgemale. Loode-Eestis oli kasutusel eriline härjaadratüüp, nn. juurpuuader.

Raudader tuli kasutusele 19. saj. teisel poolel.

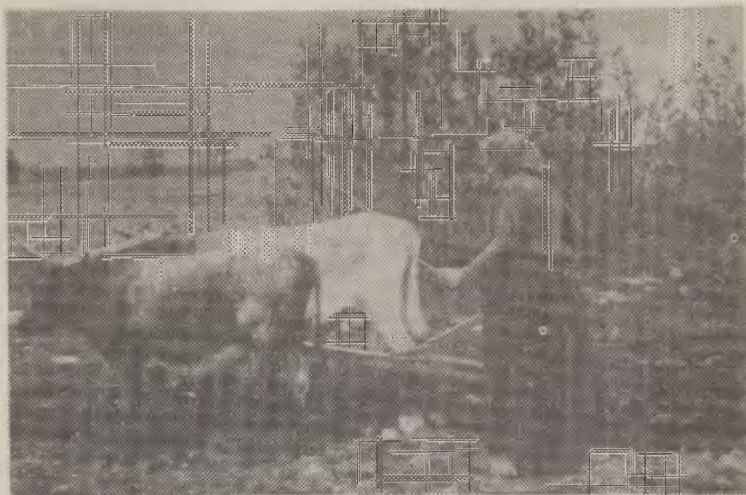
Lõuna-Eesti harkader (Halliste, 1948).

Juurpuuader härgadega kindmiseks (Märjamaa, 1865).

Vannasader (Karja).

Härgadega kündmine vannasadraga (Saaremaa).

Head härjad

Oh mu häida härgasida,
parajaida paarisida,
läksid mõurates mäele,
karates kaevukünale,
karjudes künnivaole.
Vaske väänsid adraväädid,
tina tilksid härjasarved,
kulda käänsid adrakured.

(Palamuse)

E. Laugaste, Valimik eesti rahvalaule. Tallinn, 1948,
lk. 172.

Vannasadraga kündmine Muhus, kasutades hoburakendit (1931).

MÕISTATUSED

Karu kõnnib kallakut mööda, raudsaapa jalan.
(Halliste)

Ader.

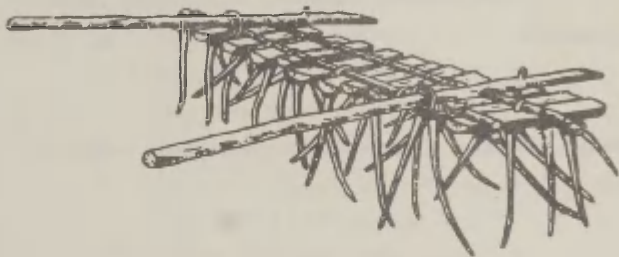
Hobu jookseb teed mööda, kaks jalga kraavis.
(Helme)

Ader.

ÄKE JA PÕLLUNDUS

Meie ajaarvamise algusest peale sai viljakasvatus Baltimall majanduse aluseks. Tähtis oli ka viljakasvatusega koos arenev koduloomapidamine. Küttimine ja kalapüük olid saanud kõrvalaladeks. Suurt osa etendas põllunduses aletegu. Alemaad kasutati kaks-kolm aastat järjest, selle aja jooksul oli see välja kurnatud ning jäeti kõlbmatuna 15-20 aastaks maha, et uus metsatükk aeks põletada. Alemaa (saat, sõõrd, uht) rajati metsa, kus langetati puud või lõigati võsavikati või võsaraua abil võsa, jäeti aastaks kuivama ning siis põletati. Tuli hävitas umbrohujuured, tuhk muutus väetiseks. Käesoleval aastatuhandel olid igal külal põlispõldude kõrval kasutusel ka alemaad. Kohati kasutati alemaid veel 19. saj. algul ja alles metsade kahanemine ning asustuse tihenemine piiras alepõletamist.

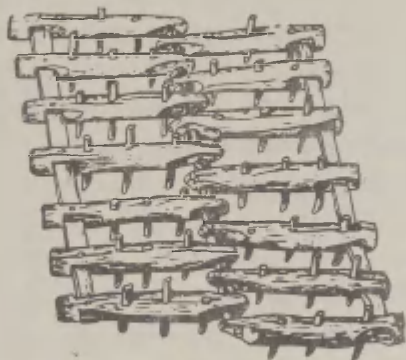
Mulla kobestamiseks oli kasutusel igiaegadest tuntud "küüs" ja inimese või veolooma jõul liikuma pandav okslik kuusetav, mille otsene järglane on karuäke.

Karuäke (Võnnu, 1880).

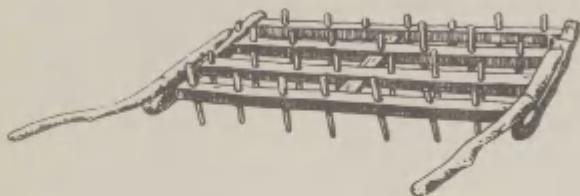
Karuäke (karuägeli, ossägel) koosnes äkke liikumise suunas kõrvuti asetatud umb. kümnest lõhestatud kuusepuust valmistatud äkkelaust, mille külge jäetud oksatüükad moodus-

tasid äkkepulgad (piid). Äkkelaudu holdsid koos mõlemast äärest pihid (peeled), mida omavahel ühendati vitsvõrudega. Aisad ühendati liikumatult äkkelaudadega.

Pakkäke (Hageri, 1870).

Pakkäke moodustus liikuvaist pakkudest, mille sisse olid löödud puu- või raudpulgad. Tavaliselt koosnes pakkäke kahest või kolmest pakkude reast. Pakke holdsid ühest otsast liikumatult koos latitaolised sõlmed. Pakkude rida ühendas läbipistetud vöö, mis andis äkkele liikuvuse. Pakkäke oli tuntud peaaegu üle Eesti, välja arvatud kaguosa.

Raamäke (Räpina, 1903).

Raamäkke peamine konstruktiivne osa on raam, mille sisse on taotud puust või rauast äkkepulgad. Raami moodustasid kaks paralleelset äkke liikumise suunas paiknevat

raamipuud, mis on ühendatud kahe kuni nelja otsapidi raamipuudesse tapitud põikpuuga. Peamine levikuala on Kagu-Eesti.

Vanimaks põllujaotuse aluseks näib olevat kaheväljasüsteem: pool põldu oli ühel suvel vilja all, teine kesas. 13. saj. alates on kasutusele tulnud kolmeväljasüsteem (kolmandus): ühele põlluosale külvati talivili, teisele suviviljad, kolmas oli kesas. Põllu mitmeks osaks jaotamine algab 19. saj. seoses põldheina- ja kartulikasvatusega.

Ajaloolise aja algul olid külapõllud jaotatud talude järgi suuremaiks, kuid kujuta osadeks. 15. saj. tekib lapimaa - de süsteem. Ühine põld jaotati mitmeks osaks nii, et igale talule langes ühepalju osi. 16. saj. hakati maid korraldama nõõrimaadeks - pikkadeks, kogu põllu laiust lõikavaiks ribadeks. Veel hiljaaegu kasutati seda jaotust saartel.

Viljadest olid juba ajaloolise aja algul tuntud rukis, oder, kaer, nisu, hernes, uba, naeris, kanep, lina.

Kirjandust: L. Kivisaar-Feoktistova. Eesti äkked. Etnograafiamuuseumi aastaraamat XVI, Tallinn, 1959, lk. 11 - 67.

Sirp on vana viljalõikamise vahend, mida kasutati ka suvivilja koristamiseks veel 19. saj., eriti mõisapõllul. Oma põldudel võtsid talupojad kasutusele juba vikati kui jõudsama tööriista.

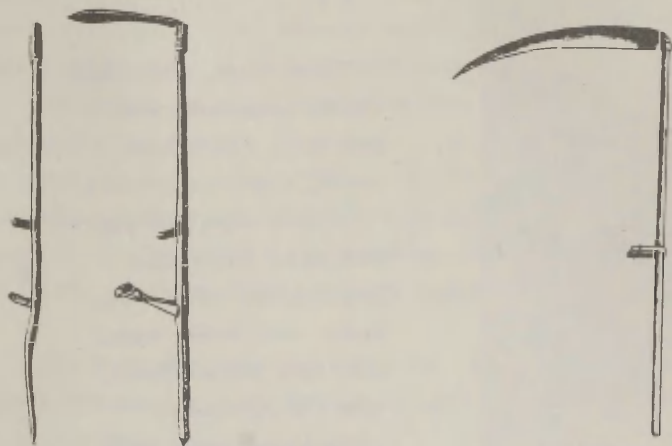

Lõpe, põllukene!

Lõpe, lõpe, põllukene,
vähäne sa, välläkene,
saa otsa, saarekene,
kuule, kulla numekene!

5. Kui ei lõpe siia jätän,
siia jätän sirgu süüa,
sirgu süüa, virbe viia,
virbe viia, kärbe käia,
siia kure kummardada,
10. siia lõo lõõritada,
pääsukesel peale tulla,
mõtusel mune munedada,
tedrele teha pesada.

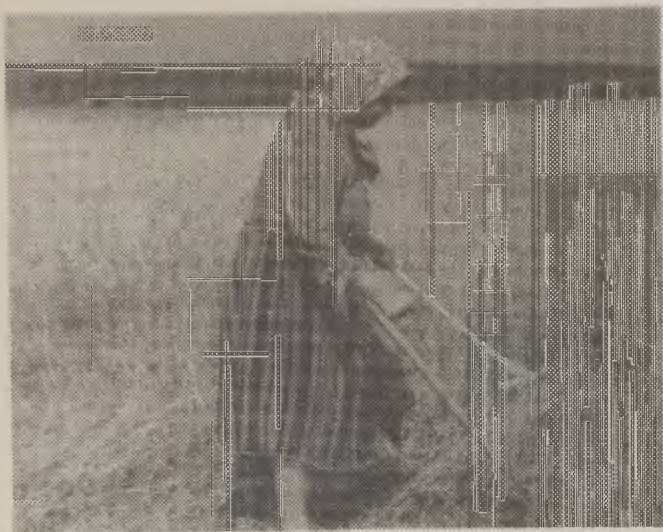
Vikat oli kuni 19. saj. ainult heinatööriist, kogu vill lõigati sirbiga. Juba 19. saj. algul hakkasid talupojad oma suviviljapõldudel kasutama vikatit, mõisas oli see keelatud. Vikateid valmistasid varem omad sepad, hiljem hakati ostma poest.

Sepavikat Osmussaarelt (1940).
Ainult vikati vars Tormast.

Ühe käepidemega vikat
(lõsaku).

Vikatilõied on kaheksugused: Ida-Eestis reguleeritava ühe käepidemega (pannaga), Lääne-Eestis kahe sissetapitud käepidemega. Lõuna-Eestis kasutati rukki niitmiseks ka nn. rautsi e. läti vikatit (lühikese varrega, parema käe külge seotud, vasakus käes kõrsi korrastav reha).

Viljanitmine rautsiga Kihnus (1954).

Heina ajal

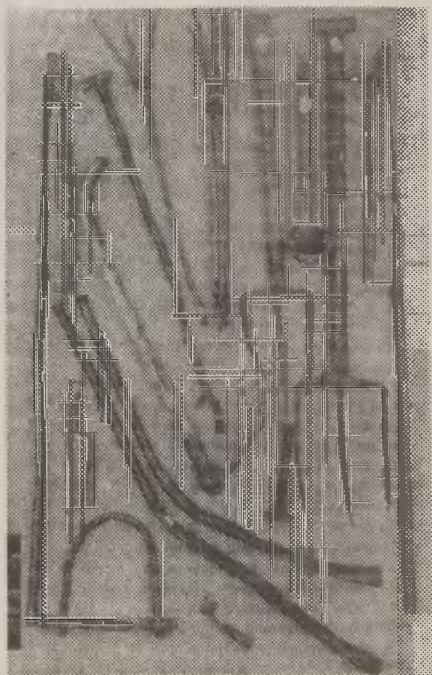
Lähme vilul veeremale,
kastel maad karutamaie!

Ei tütar vilulla veere
ega hallalla aele.

Vikati vihane rauda,
kures kurja poisikene,
see läüb vilul veeremale,
kastel maad karutamaie,
see viib vere vennaltani,
puna pohlaleheltani;
siis saab vennike vereta,
pohlaleheke punata,
karvata kodukanake.

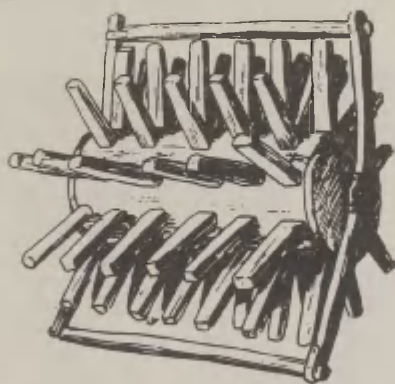
(Virumaa)

Koot e. pint on viljapeksuvahend, mis koosneb umbes 1,5 m pikkusest sirgest varrest, mille otsa rihma või vitsahelaga on seotud ümmargune või mitmekandiline kolk.

Vart on samaks otstarbeks kasutatud tööriist, ainult ühest puust, kas loomuliku või painutatud kõverusega, mille lööglots on jämedam või see lõpeb juurepaksendusest moodustatud ümmarguse mugulaga.

Suvivilja peksti rehealuses kas koodi või vardaga, tallasid härjad või hobused. (Vrd, rahvusvaheline vanasõna: "Ei saa sulgeda härja suud, kes pahmast tallab.") Kagu- ja Ida-

Kiiludega reherull (Nõo, 1911).

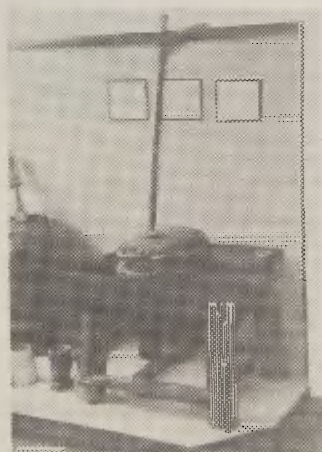
Liistudega reherull (Rõuge, 1895).

Eestis tuntü reherulli e. rehetampl, mida hobuse järel üle viljalademe veeti, kusjuures rulli sisse taotud kiilud või sinna kinnitatud servad (liistud) peadest terad välja surusid.

Käsikivil jahvatati oluline osa majapidamises vajavast jahust, ka siis veel, kui olid olemas tuule- ja vesiveskid. Enamasti jahvatati peenemat jahu veskites, lihtsamat, eriti loomajahu, käsikivil. See oli raske töö, millest kõnelevad ka laulud.

Käsikivil töötades laulsid jahvatajad jahvatamise rütmis, juuresoljad kas võtsid laulust osa või enamasti valkisid.

Käsikivilaul kuulukse järgmiselt.

Tukkusid tubased neiud,
pere endised emandad,
ei tukkunud mina vaene.
Kui tulin väljalta väsinud,
5. lükati mind lüpsikule,
tõugati mind tooberile,
kääneti käsikivile.

Läksin kivi palve' ele:

"Kivikene hallikene,
10. eks sa võind meres mürada,
mere kalda' as kasuda,
enne kui toodi sind tubaje,
kanti meie kamberisse
meie neldiste vedada,
15. kaakeste katkestada."

Kivi riimi rikub rinnad,
kivi viitsa villib sõrmi,
käsipuu käed kulutab.

Külvist kuni lõngaks saamiseni läbib lina õige mitu töö-
faasi. Sellest kõneleb laul "Lina elulugu", mis päris asjalikus
stiilis annab edasi enamiku neist faasidest.

Lina elulugu

Linakene, linnukene,
tuhat surma sulle loodu,
sada surma sulle saanu.

Kaalapidi kakutasse,

5. päädpidi pillutasse,
varjupidi haaratasse,
vikatille villitatesse,
siss su likku vildanesse,
leost välja võetasse,

10. aias aiale kujuma,
lilli pääle lilkumale.
Sääl su kuppu käänetasse,
kolgitselle kolgitasse,
roobitselle ropsitasse.

15. Sääl su ärä säetasse,
siss su ärä kaalutasse,
siis su liina vildanesse,
säält sult raha toodanesse,
siidile su sirutedes,

20. hõbelõngas lõpekile.

(Nõo)

MÕISTATUS

Puust mees, raudhambad, ise sööb llinu? Linahari.

(Valjala)

Üks töö on taku eraldamine. Selleks kasutati hilisemal ajal linaharja, varasemal ajal tehti seda puust hambulise mõõga või kammi abil. Linahari on valmistatud tihedamalt või hõredamalt piidega täistipitud puualusele paigutatud padjast.

Linaharjad ja linakammid.

Linaluude purustamiseks on kasutatud hambulist linalõugutit, nagu näha pildil. Linapeo lasti läbi selle hamba

Linalõuguti (Ambla, 1961).

alt. 19. saj. teisel poolel hakati kasutama seks otstarbeks ho-
busega käivitavat linamasinat.

Vokk lõngaketramise, korrutamise ja poolajamise va-
hendina on tuntud juba 17. saj. keskelt. Lõnga kedrati villast,
linast ja takust. Voki osad: kolmel
jalal libamisi asetsev pink, mil-
le madalamas otsas paikneva kahe
alisa vahele on asetatud hoora-
tas, mis pannakse liikuma tal-
lalaua külge kinnitatud kep-
su abil, mis nööri kaudu paneb
liikuma värtna. Kõrgemas pin-
gi otsas postide vahel pöörleb
lüht, mille hammaste üle juhatakse
keerutatud lõng poolile. Käsi-
puu e. käevars hoiab koon-
lalauda.

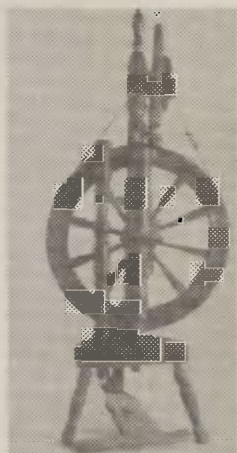
Vokke on kaheksa: püst-
vokk ja kaldvokk.

Voki kohta vt. ketraja soovi vo-
kile regivärsis Simunast.

Vokk

Ketra, vokki, keera, vokki,
tantsi, vokki, talla, vokki,
jookse, vokki, jõua, vokki!
Mulle ruttu tehtanekse,
5. pakki peale pandanekse, -
ma teen ruttu ratta' elle,
panen pakki värtenalle.

(Simuna)

Püstvokk.

Kaldvokk.

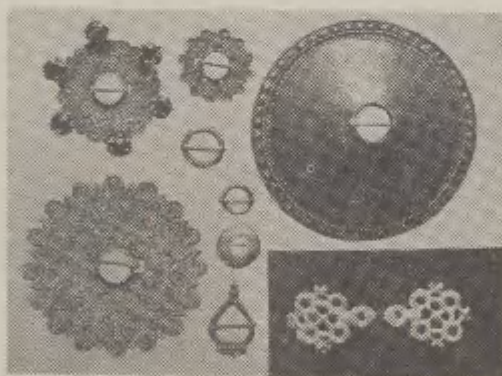
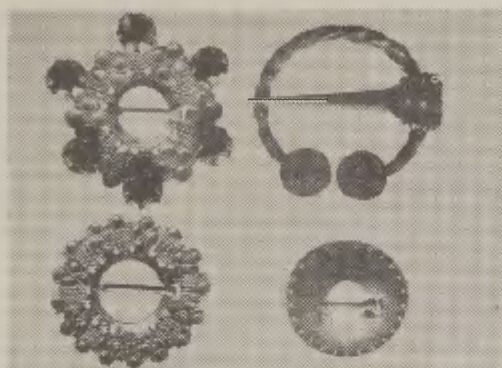
Koonlalaud on voki osa, millele puust või rauast koonlavarda abil kinnitatakse koonal. Koonlalaud on umb. 30-40 cm pikkune ja 20 - 30 cm laiune, väga mitmesuguse kuju ja töötusega, enamasti lõiketehnikas kaunistustega või hoopis kaunistusteta. Kasutati ka kingitusesemeks, samuti rauast valmistatud koonlavarrast, millele kaunistuseks oli lisatud rõngaid, mõned eksemplarid kuke kujutisega. Rahvauskumustes on kukk pahade jõudude tõrjuja või ärkvelhoidja.

Vaalikurikas on 50 - 70 cm pikkune puust ese, mida kasutati pestud riide rullimiseks, s. o. vaalimiseks. Enamasti on vaalikurikas pealt lõikemustriga kaunistatud, alt-poolt aga sooniline või sile, väljapoole veidi kumer. Vaalimiseks keerati riie ümber vaallkalka, milleks kasutati umb. 5 cm läbimõõduga 50 - 60 cm pikkust puukaigast. Vaalikurikat edasi-tagasi nihutades pehmitati pesu vajalikul määral. Kasutati ka kingitusesemena, mistõttu kaunistamine on mõistetav.

Pildil näidatud esemed kannavad aastanumbreid 1864 ja 1877.

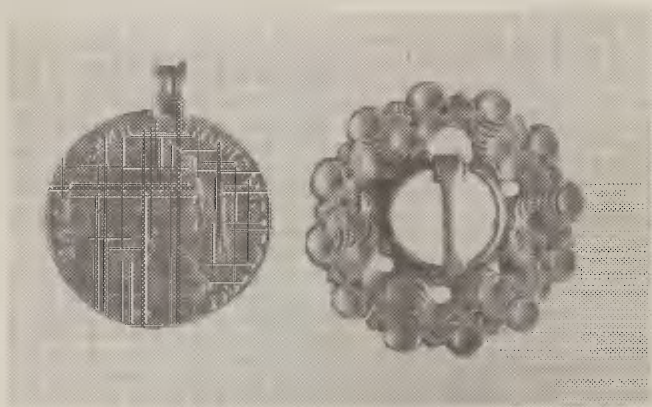
Sõlg on särgi või käiste rinnaesise kinnitamise vahend, naistel kujunenud ehteks. Nad võivad olla lihtsad ümmargused

Sõled ja preesid.

vitssõled (juba eelajaloolisel ajal), kõigil kinnitusnõel keskel, lamedad või koonusekujulised, aga ka hobuseraua- või siidamekujulised. Osad on suu ja suuvits, millele asetatud

kinnitusnõel, ja sile äärevits. Peale on uuristatud
kaunistuskirjad. Eriti suured on setude sõled, on leitud kuni
700-grämmiseid sõlgi.

Prees Simunast ja kannaga raha Kadrinast.

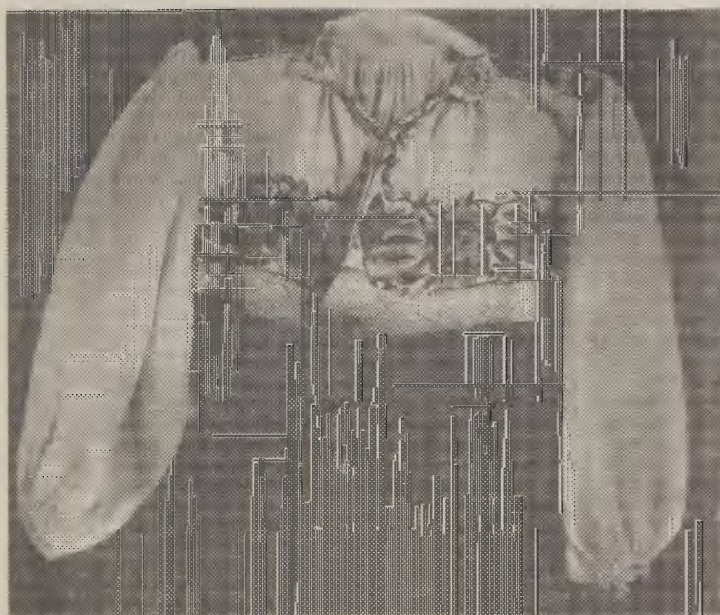

Setu sõlg (1956).

Prees on aga lame ebatasase äärega ümmargune rin-
nanõel. Keskel olevat auku ümbritseb preesivits, millele
toetub kinnitusnõel. Lääne-Eesti preesidel on klaasist tahkude-
ga kivid. Välispinda katavad sisselõigatud kaunistuskirjad.

Rohkesti oli eestlastel ka rahahteid.

Käised e. käispihad, pihik, peenemast valgest riidest
tehtud naistepluus, kaunistatud väljaõmblustega, litritega ja pit-
siga allääres. Tuntud üldiselt kogu Põhja-Eestis, seevastu Lõu-
na-Eestis täiesti tundmatu. Hiiu- ja Muhumaa käistel väljaõmb-
lust pole, see asendati kroogete või pitsiga.

Käised (Kadrina).

Kiigekombestik oli õige vana. Kiigelõbustused algasid juba varakevadel, kohati lihavõttepühade ajal, mil värviti ja vahetati ka kanamune. Seepärast nõutakse kiigelauludes kiigutajale tasuks kanamune, Kiigepaigaks valiti sobiv lage plats küla ligikal, kus oli võimalik ka tantsida ja mängida. Kiige juures lauldi palju, peale kiigelaulude ja muude liüriliste laulude olid kasutusel ka liiro-epilised laulud.

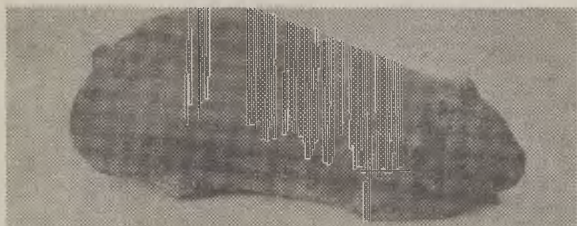
Kiik Setumaal Küllatova külas (1956).

Tulge kiikuma

Küla mehed mehikesed,
küla naised naisukesed,
küla tüdrukud sõsared,
kiilapoisid pooledvennad,
mis te säääl kodus kuulote,
uluall te aigutate,
tulge meie kiike kiikumale,
kiigelaulu laulamale!

(Muhu)

Vilja- ja karjaõnne taotlemiseks küpsetati jõuluks loomakujulisi või viljapeadega kaunistatud leibu. Puhtast jahust leibu küpsetati ainult pühadeks või pidulikkudel puhkudel, muidu

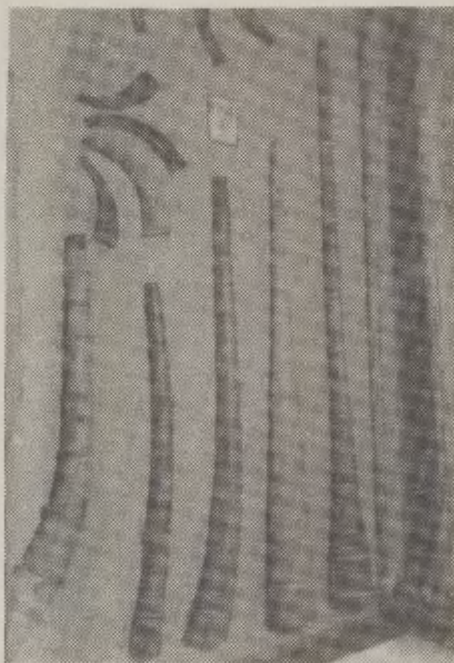
Jõuluorikas.

tehti leivad aganatega segatud jahust. Jõululeivad jäeti pühadeks lauale, osalt söödi pühade lõpul, enamasti aga kevadel karjalaskmise või põllutöö algul anti perele ja jagati loomadele.

Näärikakk.

Kirjandust: J. Manninen, Jõululeibadest ja näärikakudest Eestis. - Album M. J. Eiseni 70. sünnipäevaks, Tartu, 1927, lk. 134 - 146.

Fotol on kujutatud puust karjapasunaid ja sokusarvest karjasarvi (Etnograafiamuuseumi kogudes Tartus).

Torupill oli omal ajal kogu maal tuntud puhkpill, mille tähtsamad osad on:

- 1) sõrmiline, aukudega toruke, mille kaudu saadakse meeloodia;
- 2) bassitoru, mis annab alati sama tooni;
- 3) suunaput õhu puhumiseks õhukotti;
- 4) õhukott.

Nli esimikus kui ka bassitorus on keel, mis puhumisel heli annab. Saartel ja rannikul valmistati õhukott pargitud hülgemaost, sisemaal koera-, kassi-, vasikanahast või vasika maost. Mõisas kasutati pilli ka töölesundimiseks.

Fotol on kujutatud torupillimängija Tiisu Hindrek Muhu saarelt, kes mõistis 240 raivaviisi. Pildistatud "Vanemuise" rahvapidul 1896. a.

Kuidas torupilliga sunniti tööle, sellest võib lugeda Suure Tõllu mulstendeist:

"Metsa Minkliil olnud rukkitalgul rohkesti rahvast koos, "sirbid lõiknud, vihud heitnud, päike paistnud kenaste". Pere-taat toonud toobriga õlut talurahvale keelekasteks. Pillimees istunud kivi otsas, hülgemagu kõik süli täis. Lõikustöö läks lo-binal edasi. Pillimees oli piitsaka, pill ise piitsakeeleks. Juh-tus keegi teistest järele jääma, selle kannule jäi pillimees seis-ma ja mängis ühtejärke lugu: "Till-lill-lill, lippa järele! Till-lill-lill, lippa järele!" Ja mängis seda niikaua, kunni järelejääja tei-se kohta jõudis.

Pillimehe silma oli juba üks teine talguline puutunud, kel-lele ta oma till-lill-lill jälle pidi mängima: ta ronis sinna poole ja võttis varsti otsa üles: "Till-lill-lill..."

P. Süda, Suur Tõll, Saaremaa vägimees. Teine trükk, Tallinn, 1889, peatükis "Tõllu poeg õpib viulimängimist".

Vt. E. Laugaste, E. Liiv, E. Normann, Muis-tendid Suurest Tõllust jt. Tallinn, 1963, lk. 76.

KIHELKONNAD

Rahvaluuleprobleemide lahendamisel Eesti alal on aluseks juba ürgkogukondlikus formatsioonis kujunenud kihelkondlik jaotus, sest kihelkond moodustas keeleliselt ja folkloristlik-etnograafiliselt omaette terviku. Kihelkonnad kujunesid muistsete hõimude alusel. Kihelkondade liitumine maakondadeks toimus samuti hõimusuguluse põhjal. Maakonnad võisid liituda erineva ilmega kihelkondadest muude suhete alusel. Aastatuhandete vahetusel oli Virumaal 5 kihelkonda, Järva-, Rävala- ja Harjumaal igaühes 3 kihelkonda.

Nagu Virumaa oli ka Sakalamaa liitunud kahe hõimurihma elementidest. Kihelkondade arv pole täpselt teada. Teada pole ka Ugandi kihelkondade arv. Läänemaal oli 7 kihelkonda, 2 lõunapoolset kihelkonda Soentagana ja Kõrve leiavad vahel ka iseseisvat käsitlust.

Saare- ja Muhumaal kokku oli 5 kihelkonda.

Igal kihelkonnal oli oma vanem, vahel kaks vanemat. Maakonna asju otsustas kihelkondade vanemate nõukogu. Vt. maakonnad.

(Eesti NSV ajalugu I. Tallinn, 1955, lk. 91 - 98.)

Vi - Virumaa
Nrv - Narva
Vai - Vaivara
Jõh - Jõhvi
Iis - Iisaku
Lüg - Lüganuse
VNg - Viru-Nigula
Hlj - Haljala
Kad - Kadrina
Rak - Rakvere
VJg - Viru-Jaagupi
Sim - Simuna
VMr - Väike-Maarja

Jä - Järvamaa

Amb - Ambla
JMd - Järva-Madise
JJn - Järva-Jaani
Koe - Koeru
Pee - Peetri
Ann - Anna
Pde - Paide l.
Pai - Paide khk.
Tür - Türi

Ha - Harjumaa

Kuu - Kuusalu
Jõe - Jõelähtme
HJn - Harju-Jaani
Tln - Tallinn
Jür - Jüri
Kos - Kose
Juu - Juuru
Rap - Rapla
Hag - Hageri
Nis - Nissi

Kei - Keila
HMD - Harju-Madise
Pld - Paldiski
Ris - Risti

Lä - Läänemaa

Mär - Märjamaa
Kul - Kullamaa
Vig - Vigala
Var - Varbla
Han - Hanila
Kse - Karuse
Lih - Lihula
Kir - Kirbla
Mar - Martna
Rid - Ridala
Hps - Haapsalu
LNg - Lääne-Nigula
Noa - Noarootsi
Vor - Vormsi
PhL - Pühalepa
Käi - Käina
Rei - Reigi
Emm - Emmaste

Sa - Saaremaa

Krj - Karja
Mus - Mustjala
Kih - Kihelkonna
Kär - Kärla
Ans - Anseküla
Jäm - Jämaja
Kaa - Kaarma
Kre - Kuressaare
Pha - Püha
Vl - Valjala

Jaa = Jaani
Pöi = Pöide
Muh = Muhu
Ruh = Ruhnu

Pä = Pämu

Khñ = Kihnu
Tõs = Tõstamaa
Aud = Audru
Mih = Mihkli
PJg = Pämu-Jaagupi
Vän = Vändra
Tor = Tori
Prn = Pämu
Hää = Häädemeeste
Saa = Saarde
His = Halliste
Krk = Karksi

Vi = Viljandimaa

Hel = Helme
Trv = Tarvastu
Pst = Paistu
Vln = Viljandi l.
Vil = Viljandi khk.
Kõp = Kõpu
Sjn = Suure-Jaani
KJn = Koiga-Jaani
Pil = Pillistvere
Plt = Põltsamaa

Ta = Tartumaa

Ksi = Kursi
Lai = Laluse
Pai = Palamuse
Trm = Torma

Kod = Kodavere
MMg = Maarja-Magdaleena
Äks = Äksi
TMr = Tartu-Maarja
Trt = Tartu
Võn = Võnnu
Kam = Kambja
Nõo = Nõo
Puh = Puhja
Ran = Rannu
Rõn = Rõngu
Ote = Otepää
San = Sangaste

Võ = Võrumaa

Kan = Kanepi
Urv = Urvaste
Kri = Karula
Har = Hargla
Rõu = Rõuge
Vru = Võru
Plv = Põlva
Räp = Räpina
Vas = Vastseliina

Se = Setumaa

Vlg = Valga l.

As = Asundused

Tt = Teadmata päritoluga
ainestik

MAAKONNAD

Aastatuhandete vahetusel oli Eesti ala jagunenud kihelkondade liitudeks - maakondadeks; neist tunneme 8 suuremat: Ugandi, Sakala, Järvamaa, Virumaa, Rävälä, Harjumaa, Lääne- ja Saaremaa. Kesk-Eestis oli aga veel väiksemaid maakondi, mis polnud teistega suuremaks koondisteks ühinenud, nagu Vaigla, Mõhu, Nurmekund ja Alempois.

(Eesti NSV ajalugu I. Tallinn, 1955, lk. 91. Kaart seal-samas.)

Eesti ala territoriaalne jaotus XIII sajandi algul.

Eesti rahvaluuleteaduse ajalugu

LÄTI HENRIKU KROONIKA

1.

Aga eestlased ei pidanud võimalikuks, oma rahva nii hulgalist tapmist silmas pidades, lätlasi jälitama tulla, vaid nad kogusid paljude päevade jooksul kokku lätlaste käe läbi nelle ootamata tekitatud, leina toonud kooljakehad, põletasid need tules ja pidasid oma kombe kohaselt matused rohkete nutukaebamiste ning jootudega.

XII:6.

2.

- - - ja (eestlased) tapavad ning ohverdavad härgi ja muid kariloomi oma jumalale, taotledes nende soosingut. Kuid langes tapmisel vasakule küljele, ilmutavad loomad jumalate viha ja on halvaks endeks.

XV:3.

3.

Eestlased järgnesid suure malevaga, kavatsedes nelle selja tagant kallale tungida. Kuid nende jumalate liisk langes vastupidisele poolele.

XX:2.

4.

Seal oli mägi ja üpris kaunis mets, kus pärisasukate jutu järgi olevat sündinud suur saarlaste jumal nimega Tarapita, ja sellelt kohalt lennanud Saaremaale.

XXIV:5.

5.

Pärast seda läksid needsamad sakalased Järvamaale, võtsid seal Hebbe kinni, kes oli seal neil foogtik, viisid selle tükki teiste taanlastega nende linnusesse tagasi, ja nad piinasid teda ning neid teisi toorete piinamistega, rebides lõhki nende siskonnad ning kiskudes veel alles elusa Hebbe südame tema ihust välja. Nad praadisid seda tulel, jaotades selle omavahel ära ning sõid siis üheskoos ära, et kristlaste vastu tugevaks saada. Ja nende surmukehad andsid nad koertele ning lindudele taeva all järada.

XXVI : 6.

6.

Elas sel ajal Tartus koos orduruütlitega nende kaasvend Hartwig, ja selle panid nad kõige rasvasema härja selga ratsa istuma, sest et ta ise oli niisama rasvane. Nad viisid tema sel kombel linnusest välja ning küsisid oma jumalalt arbuga nõu, kumma neist, kas preestri või härja, need ohvriloomaks valivad. Ja liisk langes härjale ja see ohverdati otsekohe. Preestri aga jätsid nad jumalate otsuse peale ellu, kuigi see sai ühe raske haava, mis hiljem ära parandati,

S e l e t u s i .

Henriku kroonika on tähtsaim Vana-Liivimaa ajaloo-allikas, käsitleb 12. sajandi lõpul ja 13. sajandi esimesel kolmandikul toimunud kohalike talupoegade võitlusi saksa vallutajate vastu. Võitluste kõrval kujutab kroonika autor mõnevõrra nende rahvaste elu ja kombeid, mis huvitavad ka folkloristi. Peamine tegevus toimub eestlaste alal.

Henrik on pärit Saksamaalt, oli Liivimaaale tulles 18-aastane, tegutses siin tõlgina, ristijana ja vaimulikuna Ümera kogudu-

ses. 1208. aastast peale oli ta Ümera lätlaste keskel Papendorfs misjonär ja preester ja surigi seal 1260-ndail aastail, olles üle 70 a. vana. Kuna ta oli kaasas mitmetel sõjakäikudel, tundis ta otseselt paljusid toimuvaist sündmustest ja hankis nende kohta ka autentseid andmeid. Seepärast on tema andmed usaldatavad. Kroonika kirjutamine toimus 1224. - 1228. a. vahel.

Eesti keelde on selle ladinakeelse teose tõlkinud J. Jung 1881 - 1883, J. Mägiste 1962. a.

Mõni seletus toodud väljavõtete kohta.

1. Tõenäoliselt kõneldakse siin surnuikudest, mis olid arvatavasti tuntud kõigil eestlastel, praegu ainult Setumaal.

2. Haldjatele ja jumalale ohverdati suuri loomi, nende hulgas härgi. Enne ohverdamist oodati jumalailt ennet: ohvrilooma langemine vasakule küljele ennustas eitava otsust, paremale - jaatavat. Vahetegemine vasaku ja parema vahel oli juba siis tuntud.

3. Sõjaväe tähenduses *malev* on pärit Henriku kroonikast. Sõna ise on käibelt kadunud, tuntud veel ainult Kagu-Eesti rahvalauludes (matva).

4. Tarapita kui jumala nime (saarlaste juures) tunneme ainult Henriku kroonikast. Vt. veel XXX : 4, 5, 6.

5. Vaenlase väejuhi (Hebbe) südame söömine arvati andvat edasi ka vaenlase jõu, sest südant peeti hinge (hingejõu) asukohaks.

6. Tartlased proovivad samuti nagu teisedki hõimud (liivlased jt.) jumalate tahet liisuga (vt. ka p. 2).

Holsteini diplomaat Adam Olearius (1603 - 1671) võttis 1633.a. osa Holstein-Gottorpi hertsogi Friedrich III "suurest saatkonnast" Moskvasse ja Pärsiasse kaubanduslike sidemete loomiseks. Laevaõnnetuse tõttu oli saatkond sunnitud maabuma Eesti rannikul ja peatus mõnda aega Kundas, kust Olearius ongi teinud rea pilte. 1633. ning 1635. - 1637. a. reisi elamustest ja muljetest jutustab Olearius oma reisikirjelduses "Off beehrte Beschreibung der Newen Orientalischen Reise, so durch Gelegenheit einer Holsteinischen Legation an den König in Persien geschehen". Teos ilmus esmakordselt Schleswigis 1647, mil-

Oleariuse reisikirjelduse tiitelleht.

lele hiljem lisandus veel mitu trükk. Sisaldab hulk tähelepanuväärset ainekku Eesti ja Venemaa kohta, ka pilte. Raamatus leidub küll ka eksimusi ja liialdusi.

Oleariuse poolt kujutatud laevahukk.

Christian Hieronymus Justus Schlegel (1757 - 1842) oli pärit Jenast, sai seal kõrgema teoloogilise hariduse, tuli 1780 Eestimaale koduõpetajaks, oli 1782 - 1795 Mõgilevis luteri usu saksa koguduse pastor, loobus sellest ametist ja astus 1796 Vene riigiteenistusse posti alal. Oli silmapaistvalt tegev eesti rahva elu, kommete ja rahvaluulenähtuste kirjeldamisel. 1787 avaldas artikli eesti rahvalauludest Wielandl ajakirjas "Der Teutsche Merkur", samuti 13 eesti rahvalaulu, neist kolm eesti keeles. Tekstid hankisid talle pastorid H. J. Paucker ja H. W. Ch. Paucker. Tema kümneköiteline reisiraamat "Reisen in mehrere russische Gouvernements" (1819 - 1834) sisaldab palju

Reisen

in mehrere

russische Gouvernements

in den Jahren

178³, 1801, 1807 und 1815.

Größtes Verzeichn.

Wie Zufallsbeilagen.

Reiningen,
in der Meynerschen Hofbuchhandlung.
1819.

olustikulisi andmeid ja eesti rahvaluulet, õlge palju laule saksa keeles.

44. Prelude *Allargretto* *M. X. Spinnfaden* *Langsam* *Engelstäng* *2. Viol. 1. 2.*

45. Prelude *Allargretto* *M. X. Spinnfaden* *Langsam* *Engelstäng*

— 176 —

Freuden aus! — Hier hast du eins ihrer Liebeschen. Ich finde die Melodie recht artig, und die Worte allerkiebst. Es liegt etwas Originalität darinnen, das bei dieser Nation überall durchbildet. Ich und meine Freunde mit ihrem Bruder gehen gegen Abend so manchmal in das Zimmer, wo sie versammelt sind und arbeiten, und hören ihre Gesänge, die den hiesigen beigefügten, den sie zum zweiten Male mit der dortunterstehenden Veränderung singen.

Dann geht es wieder wie das erste mal; und nachher wieder wie das zweite, und so weiter. Manchmal machen sie aus einer längeren Note zwei kürzere; so wie das die Silben des Textes verlangen.

Ilus eneizid konna nõerand
 rachaia pari piina
 Ihe ippas kais kargoo
 Wanna karro lei trumail
 talle kenas tansis
 W... launias laulis

— 177 —

Kiep ippas agnast weillja
 Wöerat wasa wortma
 rulge kokko pulma känd
 rulge nooeni saxti pulma

Uebersetzung.

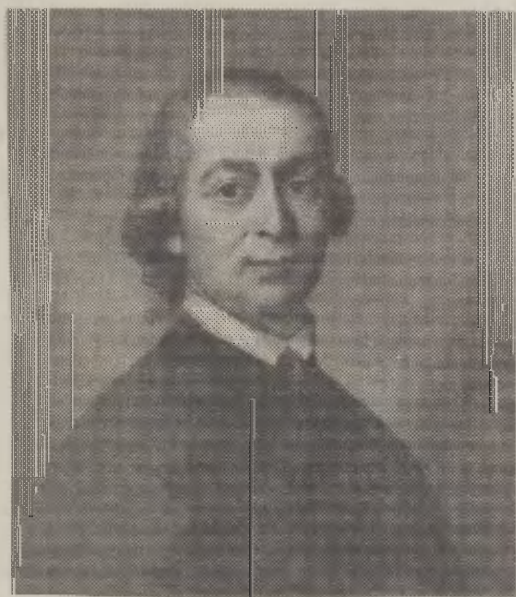
Ein hübsches Mädchen und schmucker
 Jüngling
 wollten sich heirathen.
 Die Maus sprang, die Katze häpfte,
 der alte Bär trommelte,
 das kleine Lamm tanzte,
 das große Lamm sang —
 der Hohn sprang aus dem Feuer
 die Hochzeitsgäste zu empfangen.
 „Komme zusammen ihr Hochzeitsgäste,
 kommt auf unserer jungen Leute Hoch-
 zeit!“ —

— 57 —

Kuigi ta on heatahtlik siinse aadli suhtes, hindab ta kõrgelt ka talurahva loomingut ning tunneb kaasa tema saatusele.

Tema reisikirjade esimesest köitest võib lugeda: "Ärgu oodatagu siit Homerose "Iliast" ega Ossiani laule. Kuidas võiks neid vaene orirahvas soetada! Mis ma esitan, need on õrna, tihti piinatud südame avaldused, lihtsad looduseluuletused, lisand Euroopa rahvaste rahvalauludele ühelt rahvalt ülal Soome lahe ääres."

Johann Gottfried Herder (1744 - 1803), progressiivne saksa literaat ja filosoof. Lessingi eeskujul hakkas käsitlema saksa kirjandust, on kirjutanud ka traktaadi "Keele tekkest" (1773), milles võitleb teoloogide seletuse vastu keele andmise kohta jumala poolt.

Rahvaluuleteaduse ajaloos on tema teostel põhjapanev tähtsus, eriti antoloogial "Volkslieder" (1778 - 1779), mis ilmus 1807. a. uuesti pealkirja all "Stimmen der Völker in Liedern", kus eriti rõhutatakse väikerahvaste ürgjõulise ja tundepärase luule väärtust. Selles ilmus ka 8 eesti rahvalaulu saksakeelses tõlkes, mis tegi eesti rahvalaulu tuntuks ka teiste Euroopa rahvaste haritlaskonnale.

1685. a. Ilmus Tallinnas eestlaste uskumusi ja kombelid kirjeldav teos "Der Einfältigen Ehten Abergläubische Gebräuche, Weisen und Gewohnheiten", mille autor titellehe järgi on J. W. Boecler. 48-leheküljeline väkesekaustaline raama.

Der ^{F. 194K}
Einfältigen Ehten
Abergläubische
Gebräuche / Weisen und
Gewohnheiten /

Derer Sie sich
So ins gemein als insonderheit
Von ihren
Kindtauffen/Hochzeiten/Begräbnissen
und sonst zu gebrauchen pflegen/
Mit Fleiß colligiret und nun auch

Ob vi. Nicht Christl. Herrschaffen
so wohl als fromme und erene Prediger/denewer
gleichen nicht so allerdings befanndt/daher Anlaß und O
egenheit überkommen/und wie Diese mit Lehren/also Te
ie mit Wehren und Steuern daran sein möhien/das sol
che und andere in denen Herzen der armen Leute noch weff
gerompete heydniſche Gremel und abergläubische Händ
einmahl ausgerewet / und dahgegen das rote E
ländniß Gottes/Seines Reichs und Willens
in selbige gepflanget und gebauet wer
den möge/

Auf Begehren
durch öffentlichen Druck müglich
von
Johanne Wolffgango Boeclero, Pastor
re zu Ruffallim Herzogthum Ehten/um des
Königl. Consist. in Kexal A. B. C. Ord.

WED 17/10/1710 bey Ehrri off Drmdeten

tuke sisaldab väärtuslikke andmeid talupoegade igapäevaste arusaamade ja käitumisviiside kohta. On aga väidetud (nähta-

vasti põhjendatult), et autoriks on hoopis kunagine Tallinna toomkooli rektor, hilisem Harju-Madise ja Risti pastor Johann Forsellius (? - 1684), kelle käsikirja Boecler omastas pärast autori surma ja andis oma nime all trükki. Raamat hävitati aga varsti pärast ilmumist konsistooriumi otsusel. Boeclerile jääb aga teene, et ta käsikirja trükki andis, mis muldu võib-olla oleks hoopis hävinud.

Teose on uustrukina välja andnud Fr. R. Faehlmann 1848. ja Fr. R. Kreutzwald 1854. a. väga paljude kommentaaridega.

Pildil on selle ainsa Eesti NSV raamatukogudes säilinud eksemplari titelleht.

Heinrich Göseken (1612 - 1681), Kullamaa pastor, kasutas eesti vanasõnu ja mõistatusi oma grammatikas "Manuductio ad Linguam Oesthonicam" (1660) näidismaterjalina. Kokku leidub seal 67 vanasõna, 25 kõnekäändu ja 2 mõistatust. Vanasõnadest mainitagu: "Heda ajab herja kai-vo sisse", "Jo enamb koirad koos ommad, jo vedelamb saab see lakmine", "Papi külmet ning koti sopp ep saa ilai täis".

Ealitatud foto on epitaaf Kullamaa kirikus.

Elias Lönnrot (1802 - 1884) - kuulus soome filoloog ja folklorist, "Kalevala" koostaja (töötas arstina), kes vaese külarätsepa perekonnast suutis tõusta oma eeposega maailmakirjandusse. Eepose loomiseks kogus ta olulise aine ise, peamiselt Karjalast, üheteistkümmel kogumismatkal, millest viimane tõi teda Eestisse, kus ta puutus kokku Faehmanni ja Kreutz-

Elias Lönnrot (1802-1884). G. Budkovski joonistus (1845).

waldiga. "Kalevala" andis tõiuke ka "Kalevipoja" koostamiseks. 1844. a. ilmus temalt kogu mõistatusi, mille teises trükkis 1851 leidub ka 189 eesti mõistatust.

Gesellschaft der Freunde des Alterthums

1844

Mappe VIII.

Ihr hochgeschätztes Schreiben habe ich lange her empfangen, mit der Antwort ist es aber so gegangen, dass, so oft ich damit angefangen, so sind andere Geschäfte dazwischen gekommen und die Fortsetzung ist aufgeschoben worden. Wogegen solches Vorwissen kann ich nichts, als Sie um die Verzeihung bitten, wie ich nun thun entschlossen meine Schuldigkeit geth, wie mir möglich, abzustellen.

Nach meine Theilnehmung an des Fürsten über Facklmanns Tod ist groß, denke ich an seine Persönlichkeit als Mensch in der Welt, oder an den Verlust, den die deutsche Litteratur dadurch erleidet. Sein Portrat hängt immer an der Hand meiner Schreibtisch, und mein kleiner Sohn — das ist im vorigen Jahre nach Stockholm, und so sehr die vielleicht schon — betrachtet es manchmal, wie es auch schon um die Augen und die Nase befügt. Zu sehr zu bedauern ist, dass durch Facklmanns Tod die Redaction des *Dagbladet* von Kallweng-peng unvollendet blieb. So ist man auch von Dr. Kockens zur Vollendung desselben warten mag, wie nach seinen bisherigen Leistungen wirklich warten kann, so glaube ich doch, dass manches, dessen *Dagbladet* eigenes, aus in Gedächtniss des Verstorbenen aufbewahrt mit Ihm ins Grab versank. Was besonders die *Schwimm-paathie* des Kallweng-peng nach Frankfurt betrifft, so ist davon nichts in der Traditionen vorgekommen, welche ich von Kallweng-peng jah (d. i. die Söhne od. Nachkommen des Kallweng) gehört habe, und die sicher, was die annalistische Erzählungen angeht, insgesamt dazu beschärfen, dass Kallweng mit seinen Nachkommen im Königreich, oder doch eine kraftvollen Generation der Menschen, gewesen, welche den Einwohnern des Landes die weiten mannlichen Eigenschaften vermehrten, das aufbauen der Kirchen vertheideten u. s. w. Das der Name Kallweng,

... verstanden. Dem Sohne wurde von seiner Frau
... Söhne, Kalla paruch, geboren, das Geschlecht aber,
... Sätze, ging in Schweden (Schwedischer Lappland)
... einem unverheirateten Sohne, der verstorben wurde,
... ein anderer Sohn zog in Russland über und ein dritter
... nach Sibirien, wo er hinter den Ural sich niedersetzte.

Wenn ich nur alles, was mir von Kalkun preis kund ge-
... ausser, ausgeschwatet, ist mir nur übrig zu wünschen, dass die
... Reden besser und genauere Aufschlüsse von uns
... erhalten möge. Für mehrere Bücher und besonders für Ahtus
... und da, was seit 1800 Leida von, die ich von der Gesellschaft
... Gesellschaft bekommen, habe ich meine grossen Dank ausdrück-
... ten. Später die meine Bekannten und Freunde!
... Ich habe die Uebersetzung mit aller freundschaftlicher Hochachtung
... zu zeichnen

Alm

Uppsala 9. Januar 1811
24 Dec. - 6. 1810

Elias Lönnrot.

J. S. Ich wünsche Ihnen Glück zum neuen Jahre!

Alm

Kiri Kreutzwaldile (1851).

Kristian Jaak Peterson (1801-1822) oli õigupoolest esimene eestlasest luuletaja. Tema laulud pääsesid trükki küll alles palju hiljem, tal on aga püsiv koht eesti kirjanduse ajaloos. Sündinud Riias, sai seal gümnaasiumihariduse, tuli 1819. aastal Tartu Ülikooli algul õppima teoloogiat, siirdus aga varsti filoloogia alale. Ülikooli lõpetamata lahkus ta 1820. aastal majanduslike raskuste tõttu.

Kr. J. Petersoni portree.
F.B. Dörbecki akvatinta (1822).

Alustanud juba Tartus, viis ta Riias lõpule Christfrid Gannanderi teose "Mythologia Fennica" tõlkimise rootsi keelest saksa keelde. Töö ilmus 1822. aastal J. H. Rosenpläneri ajakirjas "Beiträge zur genauern Kenntniß der ehstnischen Sprache" XIV költes. Tema käsikirjade hulgas leiduvad 24 eesti rahvalaulu ei ole kirja pandud tema poolt, vaid kopeeritud A. F. J. Knüpfferi

käskkirjalisest kogust. Eesti regivärsiline rahvalaul on mõjutanud oma vormiga ka Petersoni luulet, nagu nähtub siin toodud fotolt.

Siinno isja ütles et õpeti laulad
nenda:

Ostfin orja, ostfin ääri,
Orri tähtis põldo tuindamaie,
Ääder tähtis rüätki. Kuu, Kuu, Kuu—

Jago-laul. — Tä istub
isthi mäe peäl.

Neiohienne, neiohienne,
Sini mä tahhan rottemai
Lilleki omma wadielle,
Päpahi omma sädhamüle.
Su jo oleo parukhienne
Ni kuu nore meka tamme
ylle siin kuumas millula.
Suukhise sul on kuuwa-õud,
Eia paige on ni waije
Kuu on talwe linnu-ango,
Tervoma peak agga paistab

Kr. J. Petersoni käekirja näide. Fotol tema ainus islikult üleskirjutatud rahvalaul ja eesti regivärsi eeskujul loodud luuletus.

Tähelepandavad on kaks katkendit "Mythologia Fennica" eessõnast.

"Kõrgel Põhjas elavad soomlased, jää ja lumi katab nende mägesid, suvi on ainult otse kui ilmutus, ta püsib lühikest aega ja kaob jälle, et karmile talvele aset teha. Peaaegu samuti on naabrite eestlaste, soomlaste hõimude juures. Aga sellest hoolimata leidub ka siin mõni lill - kuigi ka ainult põllulill - mis lugejale kindlasti meeldib."

* * *

"Eestlastel on kah tõenäoliselt see jumalus (Vainemoinen) tuttav. Sest mõned eesti laulud on hämmastavalt sarnased ülal näidatud soome lauludega. Jumalus aga, kellest neis lauldakse, on neis täielikult kadunud või selle asemel leidub laulev talupoeg. Ma esitan siin ainult paar sellist laulu ("Kannel" ja "Laulu võim")."

(Finnische Mythologie).

Johann Heinrich Rosenplänter (1782 - 1846) sai kõrgema hariduse Tartu Ülikoolis, kuhu ta astus 1803. a. teoloogiat õppima. 1809. a. kevadest peale asus ta tööle Pärnusse Elisabeti eesti koguduse pastorina. Ametigevuse kõrval arendas ta laialdast kultuuritegevust, olles mõju-
tatud Prantsuse kodanliku revolutsiooni järel tekkinud vaba-
mast mõtteviisist, mis suunas tähelepanu ka maarahvale.

Maas. eel.

Päeva. ramaat,

mit

J. H. A.

rijutand,

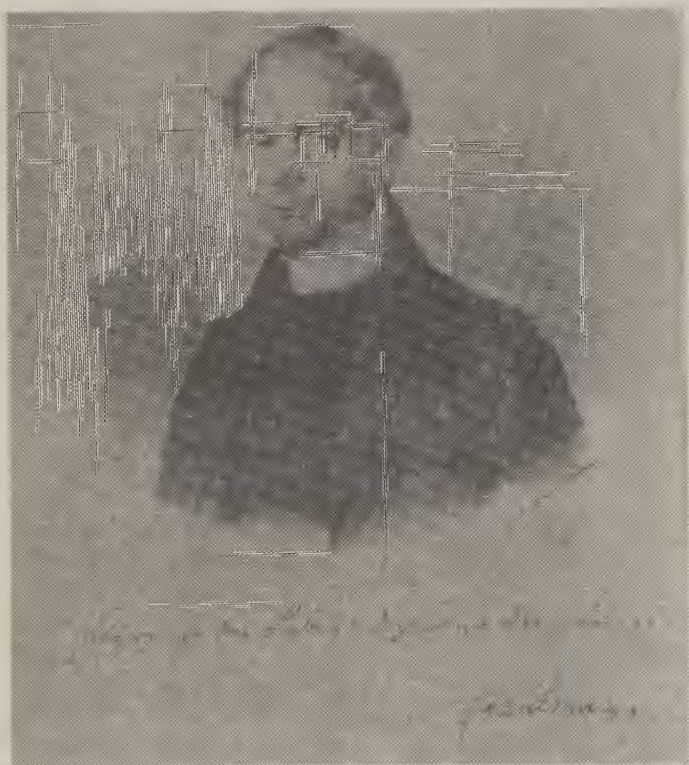
*et jälle sellega tuttavamaks
jada.*

Januar 1823.

J. G. Herderi mõju avaldub rahvaluuleharrastustes, samuti huvis eesti keele vastu. Ta hakkas välja andma ajakirja "Beiträge zur genauern Kenntniß der ehstnischen Sprache", mil-

Friedrich Robert Faehlmann (1798 - 1850) oli 19. sajandi silmapaistev eesti kirjanik, keeleteadlane ja folklorist, töötas Tartus arstina ja ülikooli õppejõuna arstiteaduskonnas ning eesti keele lektorina. Sündis Koerus Hao mõisas valitseja pojana, käis koolis Lügivalla mõisas, Rakvere kreiskoolis, lõpetas 1818. a. Tartu gümnaasiumi ning astus samal aastal Tartu Ülikooli arstiteaduskonda, mille lõpetas 1827. aastal, kaitses samal aastal doktoriväitekirja.

Dr. Friedr. Rob. Faehlmann

Suur osa tema elust kulus keele, loova kirjanduse (kalendrijutud) ja rahvaluuleküsimustega tegelemiseks ning õpetatud

rased andmed, suurem osa aga võetud mainitud teosest ja mõnevõrra selleaegsest romantilisest kirjandusest. Kõik need ("Emajõe sündimine", "Vanemuise laul", "Keelte keetmine", "Koit ja Ämarik", "Loomine", "Vanemuise kosjaskäik", "Endla järv ja Juta", "Vanemuise lahkumine") moodustasid eesti kunstilise kirjanduse

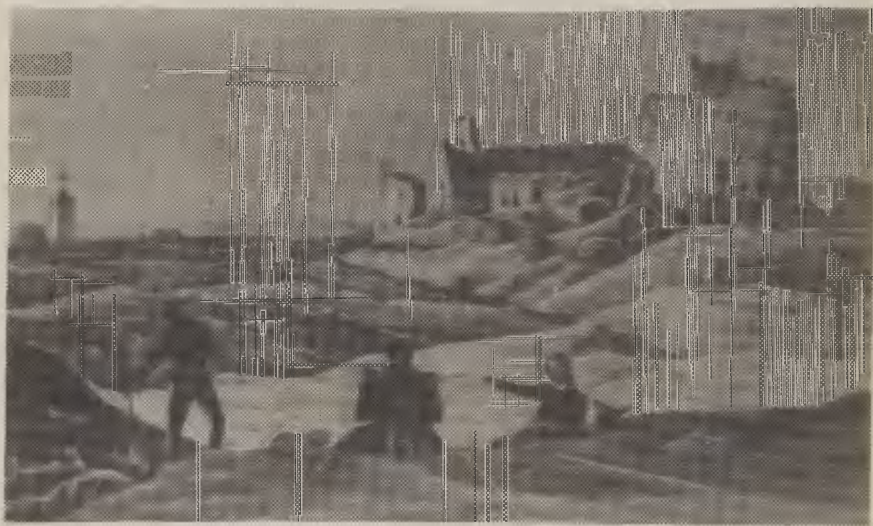

Koit und Ämarik.

Kunstnik F. L. v. Maydelli illustratsioon müüdile
"Koit ja Hämarik".

alguse, ilmusid trükis 1840 - 1852. Mitmed tõlgiti võõrkeeltesse ja kasutati eesti rahvaluule tutvustamisel. Sellest peale tungisid ka pseudofolkloristlikud kujud Vanemuine, Ilmarine, Endel, Juta eesti kirjandusse ja kultuuriellu. Eesti keelde hakati neid tõlkima 19. sajandi 60-ndail aastail.

Ajalookontseptsiooniks on Faehmannil see, et koos sakslaste tulekuga ja eestlaste alistamisega hävitati rahuarmastava rahva õnn ja et varasemal õnneajal särasid Emajõe kaldad toredusest ja ilust.

O. Fr. v. Pistohlkorsi õlimal Rakvere lossivaremeist Fr. R. Faehmanni kujutusega (parem käsi välja sirutatud).

"Selle hiilguse ja toreduse tõestuseks on meil ainult harimata rahva igivanad muinasjutud ja laulud. Ometi ei peaks me neid tõendusvahendeid hoopis hülgama, sest kuhu ajalugu oma selgesti kirjutatud tähtedega ei ulatu, seal astub laul ja muinasjutt oma õigustesse." ("Vanemuise kosjaskäik".)

"Visaku mees kivi õieti kaugemale; tuleb teine, viskab veel kaugemale. Sest esimene viskab tühja tuulde, aga teine ju sihib üle esimese mehe kivi." Nõnda ütles juba Kalevipoeg, kui ta Saadjärve ääres vendadega valitsemise pärast liisku heitis.

(Muistendid Kalevipojast. Tallinn, 1959, lk. 94.)

Alexander Heinrich Neus (1795 - 1876)
sündis Tallinnas, sai seal gümnaasiumihariduse, õppis Tartu
ülikoolis teoloogiat, selle kõrval ka filoloogiat ja filosoofiat.
Tööle siirdus aga pedagoogina: 1820. a. Paldiskis kreiskooli-
õpetajana, 1821 - 1841 Haapsalus kreiskooli inspektorina. Hu-
vi rahvaluule vastu tundis juba ülikoolis, aga Haapsalus hak-
kas ta koguma eesti rahvaluulet, laule ja muinasjutte ning and-
meid rahvausundi alalt. Tõlkis ka rea laule saksa keelde ja

A. H. Neusi portree.

avaldas neid peamiselt ajakirjas "Das Inland". Koguteoses
"Dorpater Jahrbücher" V avaldas ta Chr. H. J. Schlegeli "Rei-
sen" X köite kohta arvustuse, mis sisaldab ka teoreetilisi aru-
lusi laulude leviku, vanuse, alliteratsiooni, parallelismi ning me-
loodia kohta. Järjest süvenev silmahaigus sundis teda peda-

googiametist loobuma, Ta siirdus pensionärina Tallinna, kus 1842. a. võttis initsiaatorina osa Eestimaa Kirjandusliku Ühingu asutamisest, kus üheks oluliseks tegevuseks Neusi eestvõttel kujunes eesti rahvaluule uurimine. Neusi algatusel ja tema koostamisel avaldati "Ehstnische Volkslieder" I - III (1850 - 1852), see on eesti rahvalaulude valikkogu saksakeelse tõlke

Ehstnische Volkslieder.

Urschrift und Uebersetzung

...

G. Reub.

Erste Abtheilung.

Herausgegeben

ehstländischen literarischen
Gesellschaft.

Reval, 1850.

Bei Lange und Ströhm.

Teose "Ehstnische Volkslieder" I köite tiitelleht.

ja ulatuslike kommentaaridega, mis kaua aega eriti välismaal esindas eesti rahvalaulu. Suur osa tema laulumaterjalist on saa-

dud A. F. J. Knüpfferilt ja Fr. R. Kreuzwaldilt ning veel paljudelt teistelt. Ühistööna Kreuzwaldiga avaldas Venemaa Teaduste Akadeemia maagiliste laulude kogu "Mythische und magische Lieder der Ehsten".

Volkslieder der Ehsten.

1. Sõge langud, jõe langud! Ärge langud, pöue pistke. Ma olen das ajfimaid, Kaarvalik ma kaatfjamaid. Kaafun ja kaafjuna, pöue Kaafun, ue kase pöue.	Votta tulli ja põlleta niik. Kiaale!
2. Lähme niike kaafjuma! Kiaale. Kas se niik na hannaab meid? Kiaale. Kui se niik meid ei hanna, Kiaale. Wallo kirwes, raiu niik; Kiaale.	3. Tõnbage öed tärsifed, Leinage naefid löbbufad, Kullage nuid ruunifed, Odrad jõudvad järrele. Kaarad happe karvatavad, Läätfed leeti löppelavad, Linnad kurrad kululavad, Kerned öefi jo aiavad. Oad kauni karvatavad; Larne niia kaafi hälle!
4. Oh miuno herto herrakenne, Kulda Krovii prauakenne! Toustem üller toli peäle.	4.

1. Aus: Apfengl. Beiträge I. S. 10. „Hochzeitlied, welches gesungen wird, wenn d. Braut in der Frühstunde durch d. Bräutigam abgeholt wird.“ (Eingefandt von Apfichmann in Andra.) — 2. Aus: Apfengl. Beitr. I. S. 17. „Schaukellied.“ Das Kiaale sagen Alle. Eingef. von B. — 3. Aus: Apfengl. Beitr. II. S. 17. „Prim Apfengfchäull.“ Eingef. von Bachmann in Andra. — 4. Aus: Apfengl. Beitr. II. S. 17. „Ein Volkstlied.“ Eingef. von Bachmann in Andra.

Neusi käekirja näide.

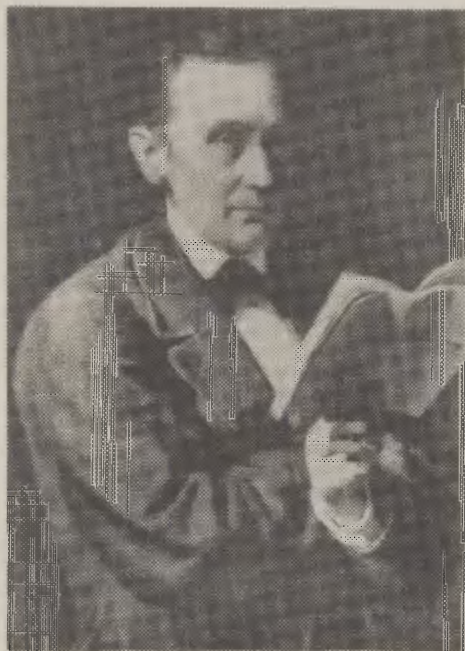
Loodusmütoloogilised kommentaarid kirjutas Neus ise, eessõna aga akadeemik Schiefner.

Käskkirjas on säilinud suur rahvalaulude kogu, kus leidub sadakond trükkis ilmumata teksti Neusilt endalt ja tema õpilastelt ning kolleegidelt, paarsada teksti aga juba varasemalt kogujalt või trükitud teostest. Säilinud on ka tema suur uurimus eesti veehaldjalst.

Tema tähtsus uurijana, publitseerijana ja folkloorialasele tegevusele õhatajana on erakordselt suur.

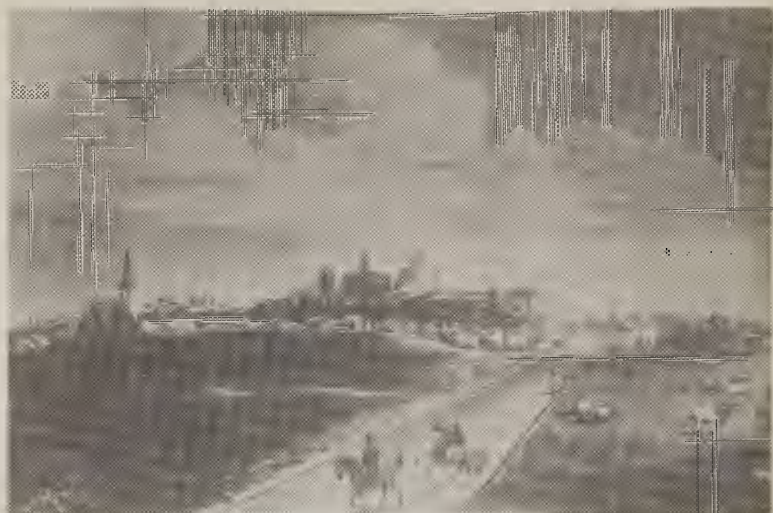
Kirjandus: E. Laugaste. Alexander Heinrich Neusi osa eesti rahvaluuleteaduses. Töid eesti filoloogialt III, Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised, vihik 259, Tartu, 1970, lk. 95-148.

Friedrich Reinhold Kreutzwald (1803 - 1882) on tuttav "Kalevipoja" loojana, kirjanikuna ja eesti rahvaluule kogujana ning uurijana. Varasest noorusest peale oli ta

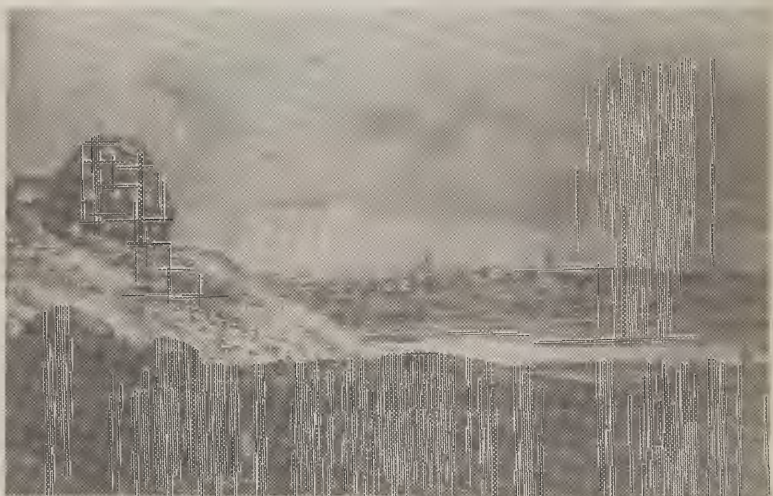

Fr. R. Kreutzwaldi portree. J. Köleri maal.

kokkupuutes rahvaga, ka arstina tundis tema elu ning luulet, kirjutas üles hulga rahvaluule, muinasjutte ning vanasõnu endisel Viru-, Harju- ning Põhja-Tartumaal. Oma kodukoha ligidal Neerutis nägi ta hiiglaslikke Kalevipoja künnivagusid, mis teda püsisvalt sidusid Kalevipoja teemaga, et see pikki aastaid hiljem võis realiseeruda eeposeks. Saanud eepose koostamise ülesande 1850. a. kevadel pärast Faehlmanni surma, asus ta tööle ning 50. sünnipäeva tervituste toojale Õpetatud Eesti Seltsist an-

C. Ungern-Sternberg, Rakvere, 1827.

C. Ungern-Sternberg, Võru, umb. 1827 - 1829.

dis ta üle "Kalevipoja" esimese versiooni, praegu nimetatud "Alg-Kalevipojaks", mis aga trükki ei läinud tsensoriraskuste tõttu. Alles 1857 - 1861 ilmus eepos täiendatud kujul koos saksakeelse tõlkega. 1862. aastal avaldati Kuopios ainult eestikeelne "Kalevipoeg", "Kalevipoja" nn. rahvaväljaanne. Eepose ilmumine elandas huvi eesti rahvaluule vastu ning virgutas

Kreuzwaldi ausamm Tartus. E. Laugaste foto (1962).

mitut 19. sajandi eesti kultuuritegelast intensiivsele rahvaluule kogumisele, nende eesotsas Jakob Hurt, kelle hiiglaslik elutöö on Kreuzwaldi tegevuse otsene jätk. 1866. a. ilmus Soomes Kreuzwaldi "Eesti rahva ennemuistsed jutud", ko-

S i p p e l g a s .

Wine sypeiga joure, kaa lallist, waata
tema wajaõidamis ja õppl.
Salam. Tartof. tamat. 6 p. 6. f

Teine jagu.

Keserliku Amaliku
Rim. loogu kink. 1916.

Tartus 1861.

Dr. Saafmanni kirjabega ja suluga
trükitud.

Koguteose "Sippelgas" II tükkileht.

Igal rahwal on omad wanast päritud laulud ja jutud, ja üle kõige maa- ilma korjavad foolitud mehed ja kes ial oma rahwast ja sugneltsi armaastab, need wanad riismed treit kolu ja panewad neid trüffi, et se armas wanmate pärandus mite ära ei lau. Nõnda on Salkamehed juba meie Eestirahwa wanad laulad ammu hakanud korjama ja neid mõne aasta eest Salkarahwa tarwis trüffi pannud, ühe lehr külje peal Noa-keele, teise peal Salka-keele *). Waat! nõnda prawad wõerad meid õpõtama ama kallist wanemate pärandust auustama, aga millal meie isr seda äramõiatame, et se alwaks peetud wanemate pärandus meie Eestirahwa an ja ilu on?

Enne kui seda lühikest sõna lõpetan, tuleb siin weel lisata panna, et niisuguste wana laulude ja juttude laulmine ehk ingemine kellegi riistiinimisele patuks ei tõuse, ja kui ka wanem inimene neist suurimat lugu ei taha pidada, siiski on naad lapsõpõlwe waimule igastükis enam äratamiseks ja kasuks kui kahjaks arwata. Et need lehekised noore rahwa hulgas mõnda head mõtet saaks äratama ja kopsatama, seda soowib kirjutaja kõigest südamest.

*) Tallinnas. Kõnnekerk wärsjate jaores trükitud

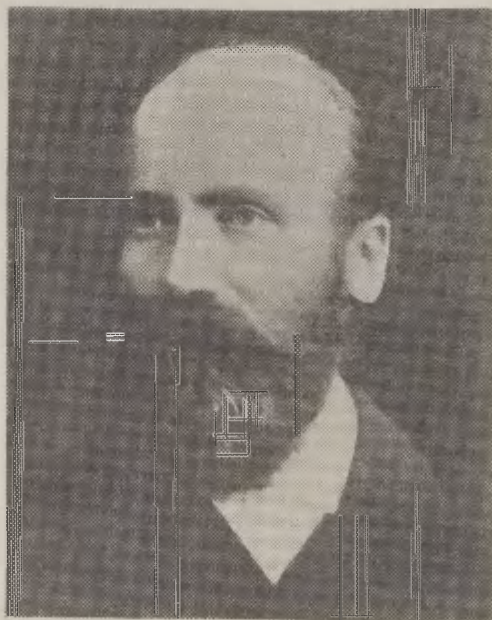
Lehekiilg artiklist "Eesti rahvalauludest ja ennemuistsetest jutudest".

gu eesti muinasjutte ja muistendeid. Ta on ka rea folkloristlike artiklite autor, millest tuleb esile tööta "Eesti rahva lauludest ja ennemuistsetest juttudest", mis ilmus koguteoses "Sippelgas" 1861. a.

Kirjandust: A. Annist, "Kalevipoeg" eesti rahvaluules. Tartu, 1934.

Fr. R. Kreutzwald, Kalevipoeg. Tekstikriitiline väljaanne ühes kommentaaride ja muude lisadega. I. Tallinn, 1961; II. Tallinn, 1963.

Jakob Hurt (1839 - 1907) kuulub eesti rahvaluuleteaduse ajaloo kõige nimekamate esindajate hulka, kellel on hindamatud teened eesti rahvaluuleainete, eriti vanade rahvalaulude kogumisel selle liigi väljasuremise eelõhtul. Pika aja jooksul kujunes tal välja suur korrespondentside võrk - ligemale 1400

J. Hurda fotoportree.

isikut mitmesugustest ühiskonnakihtidest, alates talusulastest ja lõpetades koolmeistrite ning üllõpilastega. Kogumistöö kõrgajaks tuleb lugeda aastaid 1888 - 1889, millal ilmus tema kuulus üleskutse "Paar palvid eesti ärksamalle poegadele ja tütardele", kus oli antud ulatuslik kogumistöö programm ja meetod. Intensiivne töö kestis kuni tema surmani 1907. Kogutud materjal on eeskujulikult korrastatud ning säilitatakse Eesti NSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nimelise Kirjandusmuuseumi rahvaluule osakonnas. Kogumise ajal andis Hurt ajalehtedes oma tööst pidevalt aru. Aruandeid ilmus kokku 155 ja need sisaldavad andmeid ja hinnanguid kogu-

tud materjali, lisaseletusi liikide, meetodi ja kogumisülesannete kohta. Paralleelselt kogumistööga alustas ta süstemaatilist publitseerimist topograafilis-tüpoloogilisel printsibil, aluseks kihelkonnad. Esimesena ilmusid Põlva, tema kodukihelkonna laulud seerias "Vana kannel" esimese köitena 1886, kus eestikeelsele tekstidele oli lisatud saksakeelne tõlge. Teine köide (samuti 1886. a.) samas seerias sisaldab Kolga-Jaani laule. Rohkem ei jõudnud Hurt avaldada. Vahepeal oli ta suundunud oma alaliste unistuste maale - Setumaale, kus käis isiklikult mitmel korral, ja saanud materjalist ilmus tal kolm köidet "Setukeste laulud" I - III (1904 - 1907).

"Setukeste laulud" I - III.

Ka Eesti Kirjameeste Seltsi rahvaluulekogu on praktiliselt Hurda organiseeritud.

Lühidalt võiks Hurda tegevust rahvaluule alal kokku võtta järgmiselt.

1. Hurt arendas välja kollektiivse kogumistöö meetodi, nii et rahvas ise kirja pani oma loomingu. Rahvahulkades

peituv potentsiaalne positiivne tegevustarve muutus loovaks jõuks.

2. Ta rajas rahvaluuletekstide teadusliku väljaandmise topograafilis-tüpoloogilisel printsiibilil.

3. Esmakordselt hakkas Hurt tegema ranget vahet materjalide kasutamise vahel teaduslikul ja esteetilisel eesmärgil.

4. Ta selgitas mõningad põhimõisted; rõhutas vajadust kirja panna ka varilandid. Üleskirjutused teha täpselt, varustatult vajalike andmetega.

5. Hurt juhtis tähelepanu eri elualade (jahindus, kalandus) rahvaluulele ning õhutas nende alade esindajaid oma tähelepanekuid kirjas fikseerima ning rahvaluulekogusse saatma.

6. Hurda teeneks tuleb pidada rahvaluule teadlikku hindamist ja kasutamist mitmesugustel uurimiseladel (ajalugu, keel, kunst).

7. Rahvaluules näeb Hurt muidugi ka selle esteetilist külge, eriti lauludes, mida ta sellelt seisukohalt hindab ("Mis lugu

*Ausvortet hr. Teie küsimise peale veteraane laulude
poolt vastan lähidelt, et laulus tuleva aega trinit
ilmsuud, miselt epimake kiride, mis kauni paki
jaab olema, ligi 40 trinit: proognat. Inuse ajatate
setumaa kaast. Etteollijatele on Soome kirjanduse
selt, kes trinit kulu kauniob, epimake kirite hirmu
kolm auka maaraud, mis fii oro faadetaufe, kui
raamat waga on tulud, mitte wael nuid. Paralt
jaab kind tamsma, felt et raamat suur ja trinit
peesirast fotti on.*

Lahrest:
Hurt.

St. Petersburg 19³⁰/_X 02.

J. Hurda käekirja näide.

rahva mälestustest pidada", 1871). Hurt koguni kompilleerib eri variantidest "Kalmuneiu" ja "Ilulaulu". Vanasõnu iseloomustab ta:

need on kuldõunad hõbevaagna peal ("Pildid isamaa süündinud asjust", lk. 15).

Hurda rahvaluulekogu koos Eesti Kirjameeste Seltsi koguuga sisaldab rahvalaule 51 385, vanasõnu ja kõnekäände 75 803, mõistatusi 44 203, rahvajutte 17 177, uskumusi ja kombeid 73 021.

Hurt süündis 22. juulil 1839 Põlvas Himmaste külas kooliõpetaja pojana. Omendas 1865. a. Tartu Ülikoolis teoloogikandidaadi, 1886. a. Helsingis filoloogiadoktori teadusliku kraadi. Oli gümnaasiumiõpetaja Kuressaares ja Tartus, 1872 - 1880 pastor Otepääl, 1880 - 1902 Peterburis. Tegutses ka mitmetes kultuurilistes seltsides organiseerijana ja juhina.

Mihkel Veske (1843 - 1890) oli silmapaistev eesti keeleteadlane, kes kõrgema hariduse sai Leipzigi ülikoolis, kus kaitses ka oma doktorivältekirja 1872. a. Paljudel keeleuurimisreisidel on ta kogunud ka eesti rahvalaule, millest andis välja kahest väikesest vihikust koosneva valikkogu "Eesti rahvalaulud" I (1879) ja II (1883), kus on esitatud väga head tekstid. Ta

Pöin aga warta wasta maada,
Koodi kolmekka pörutin.
Tiu-poiss mull wennikene,
See oli wali wargalle,
Kärme kotti kandemaie,
Wõttis peene pisa kotti,
Piisu täie pistis kotti,
Häpu täie näsakaie.

32. Tiu-orja õhtamine.

Di meie ilusa härra,
Di meie punane proua,
Di meie saleba Sassa,
Häbe nuppu noori herra,
Kuda pitsi preililene!
Eduste üles tooli peale,
Saage üles saall peale,
Eduste walda wahtimale,
Kuda walda waewataffe,
Ribellonda kiusataffe,
Pistite piinataffe,
Hammumaid raijataffe,
Pihad preened peffetaffe,
Dla-nulad nokkittaffe.
Räe-warred waewataffe!
Piilus feppi pihtafane.
Lutjut feppi toomilane,
Deltu feppi sterlane
Minu preenta pihta mödda,
Wark täe-waria mödda,
Ditaba Naba mödda!

33. Dieks minu olemine.

Dieks minu olemine,
Leiseld minu tegewine,
Küll mina teaffin, mis mina teffin;
Panefin härrad bärgebefsi,
Prouad peale pulfabetfi,
Paneks iakfad iakfadefsi,
Juntrud paneks juttabetfi,
Kiltred taba kiilibefsi,
Kubjad peale lurgebetfi, —
Ise taba kündejeffi.

Härra ütled ees: ai ai aa!
Mina taga: tai rai raa!
Küid on härrad bärgebefsi,
Küid on prouad pulfabetfi,
Küid on iakfad iakfadefsi,
Küid on juntrud juttabetfi,
Küid on kiltred kiilibefsi,
Küid on kubjad lurgebetfi,
Küid on minul meele walda,
Küid on härral: ai ai aa,
Minul taga: tai rai raa!

34. Harg ja ori

Harga orjalta küsiffi,
Eusfartre luba paluffi:
„Kas on piiffida pühida,
„Palju palwe-reede eida,
„Suwel juuri neljapäiwä,
„Et taaks metsassa magada,

Kaks lehekülge Veske antoloogiast "Eesti rahvalaulud" I (1879).

on ühtlasi esimene, kes mitmes uurimuses käsitleb eesti regilaulude keelt eesti keele arengu seisukohalt. Regivärsside mõju tunnukse ka tema lüürilise luule sisus ja vormis.

Veske avastas ka eesti suurlauliku Epp Vasara, kellest ta 1875.a. Õpetatud Eesti Seltsis kõneldes ütleb: "Meie lauliku laulude sisust ütlen siin ainult möödaminnes, et nad käsitlevad kõiki nähtusi rahva elust, niihästi töö- kui ka puhkeajal. Nii leidub lõikus- ja jõululaule, kiige-, naljalaule ja eriti arvukalt - üle saja - laule, mis käsitlevad armastust ja pulmi. Neusi ja teiste järgi pidavat eesti rahval armastuslaule olema ainult väikesel arvul."

Juhan Kunder (1852 - 1888) pärineb Holstre val-
last, lõpetas 1853. a. Tartu Õpetajate Seminari, töötas õpetaja-
na aasta Tartus, siis pidevalt Rakvere elementaar- ja kreiskoo-
lis. 1885 - 1886 toimetas ajakirja "Meelejahutaja". 1886. a. siir-
dus Eesti Aleksandrikooli õpetajaks valmistuma Kaasani ülikooli
juurde, hiljem Peterburi kõrgemasse pedagoogilisse õppeasutus-
se. Suri 1888. a. aprillis tüüfusse.

Rahvaluulega tegeles juba õpilasena Viljandis, saanud sel-
leks äratust Jaan Adamsonilt ja Kreutzwaldi teostest. Kreutzwal-
di teoste eeskujul koostas jutukogu "Eesti muinasjutud" (1885), sa-

Eesti muinasjutud.

Rahvanud ja ülesse kirjutatud

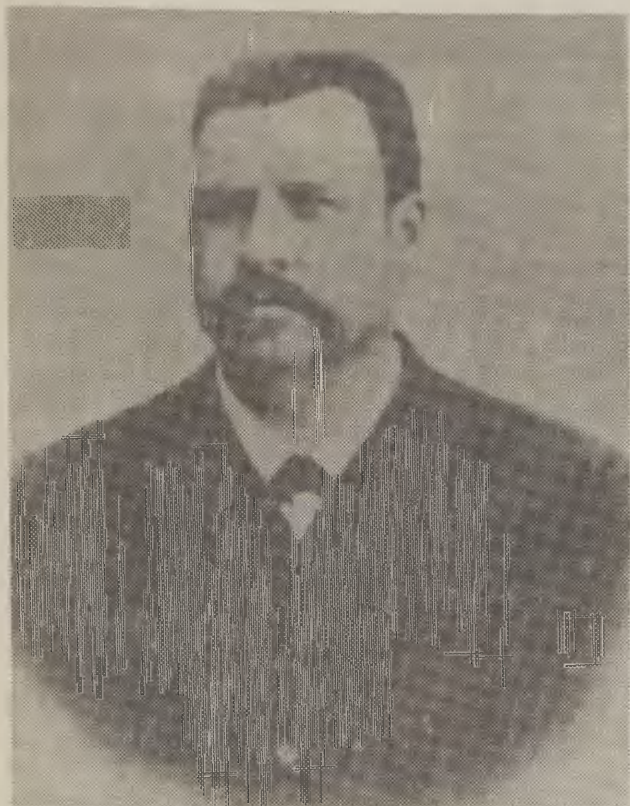
J. Kunder.

Reetwerd, 1885.

Trükkimiseks G. Kupp'i kirjatoimetusel.

mal aastal ilmus ka "Kalevipoja" ümberjutustus. 1886. a. esitas ta
rahvaluule kogumise programmi Eesti Kirjameeste Seltsis. Tun-
tumad muinasjutud tema kogust on "Imelik peegel", "Suur Peeter
ja Väike Peeter", "Rikas vend ja vaene vend" jt.

Jakob Tamm (1861 - 1907) oli 19. saj. lõpu ja 20. saj. alguse eesti luuletaja, kes kasutas rohkesti eesti rahvaluulest saadud aineid oma ballaadide - lugulaulude loomiseks.

Neist mõned tähtsamad on "Orjakivi", aluseks Helme surnuaia taga seisva ohvrikivi kohta käiv seletusmuistend sellest, kuidas kivi läheb pehmeks orjale tema raskes elus kaasa tundes, samal ajal kui mõisniku süda halastust ei tunne. Selle kinnituseks on näha istmease praegugi kivilis. Veel on temalt lugulaulud, nagu "Odavad orjad", "Kurja küüsis", "Eksituses", "Moksi Joova" jt.

C. R. Jakobson (1841 - 1882), demokraatliku suuna esindaja eesti kodanlikus rahvuslikus liikumises, kasutas oma poliitilises võitluses ka rahvaluulet, mis algas muistse eesti ühiskonna ja usundi idealiseerimisega "Kolmes isamaa kõnes", "Kalevipoja" tutvustamise ja kõrgelt hindamisega tema kirjutustes ja

Loodame, et see eesti laulutalv pra saab otsa olema lõpetatud ja üks uus lauluaeg peale hakkanud, kus wana eesti wasmu-wägi ükai meie laulikuid jubib, ning meil enam tarwis ei ole, wõeraid ehteid kandas oma enese loomust ära sulgada. Meie esimesel laulupühäl saab nüüd kül weel suurem jagu meie laulust wõera wiisides kõlama, aga loodame, et jo ühel teisel pühäl lugu oopis tüine saab olema. Eesriiswas raamatus aga saawad lauljad ükai eesti laulusi ja eesti wiisiasi leidma, kes kõik Eestlastest on lunletud ja lauldud. Raamatu wälja-andja arwab ennast väga õnnelikuks sellepooleni, et ta esimene on, kellele seesugune töö waaks saanud, sest meie maani ei tuanud meie oma noodiraamatutes muud, kui Sakurahwa wiisiasi. Ärgu jäägu see esimene sam väga kaua aca peale ainsaks sammuks!

Lehekuul 1869.

C. R. Jakobson.

"Kooli lugemise raamatu" kõigis jagudes ning eesti rahvalaulude koorilauludeks töötlemisega väljaandes "Vanemuine Kandle healed" (1869, 1871). Iseseiswa uurimusena on ta kirjutanud "Mardid".

Fotodel kaks lehekülge teosest "Vanemuine Kandle healed".

2. Arg keelane.

Eesti rahvaluule.

Taundmisega.

Ümbertõlkanud J. Kallast. Hõpu hääldi muudanud J. Kallast.

1. Mo mõt-tes on üks ai-nu-ke, üks kal-lis ai-nu-ke! Oh
 2. See tüt-tar-lap-se tü-es-te ma ko-siks en-da-le! Tel

3. Ja kui ma te-da kaugelt näen, tõst pu-na pa-les-se; Mul

1. kui ma sel-le pii-ga saaks, ta on nii wii-sa-kas, nii
 2. a-la lah-ke mee-le-ke ja nä-gu kui üks maa-li-ke, kui

3. sü-da hak-kab põk-su-ma ja we-si wee-reb sil-mas-se, mul

ma o-leks Ee - - - - de - nis!

1. wii-sa-kas, - ma o-leks Ee-de-nis!
 2. maa-li-ke, - ja silm kul tu-lu-ke.

3. sil-mas-se: - ei tea, mis lu-gu see!

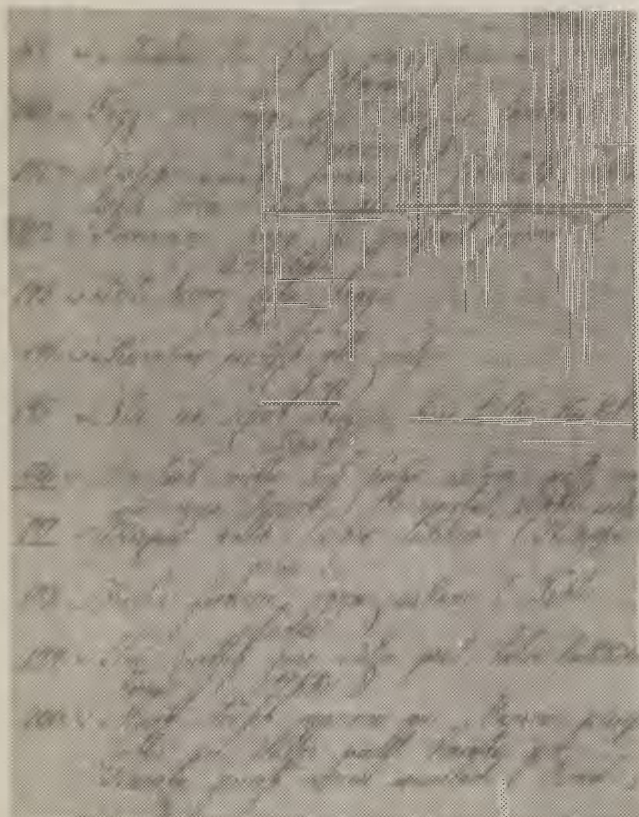
M. J. Eisen (1857 - 1934), rahvusvahelise tunnustuse pälvinud eesti rahvaluule koguja, uurija ja pedagoog.

Pärineb Vigalast, Oese koolmeistri Jaan Eiseni poeg. Juba varasest lapsepõlvest viibis kooliõpilaste hulgas, õppides varakult selgeks lugemise ja kirjutamise. Gümnaasiumis käis Pärnus, juba õpilasena oli trükkis avaldanud mitu raamatut. Teoloogilise hariduse sai ta Tartu Ülikoolis 1879 - 1885. Oli mitmes kohas pastor ning lõpetaks pedagoog Tartus. 1919. - 1926. aastani oli Tartu Ülikooli rahvaluuleprofessor, pidades loenguid ka

pensionärina. Loengu- ja seminariteemad olid tal eesti mütoloogia ja "Kalevipoja" alalt.

Rahvajutte kuulis ta juba Vigala vallakooli õpilastelt, mida 11-aastaselt hakkas üles kirjutama. Säilinud käsikiri 1869. aastast sisaldab 150 mõistatust.

Rahvaluulet kogus ta ka üliõpilasena, aga 1887 kavatses ta välja anda raamatut mõistatustest, milleks palus avaliku üleskutse kaudu saata endale üleskirjutusi. Peale mõistatuste sai ta muudki ainet ja jätkaski oma tööd - paralleelselt Hurda-ga - kuni surmani. Nii kogunes tal 98 433 lk. suurune käsi-

kirjaline kogu, milles on

- 17 058 laulu,
- 1 481 lastelaulu,
- 487 loodushäälendite imitatsiooni,
- 1 029 mängu ja tantsu,
- 24 115 vanasõna,
- 15 740 mõistatust,
- 27 786 rahvajuttu,
- 63 068 uskumuste ja kommete alast teksti,
- 84 melodiat.

Kogu aeg kasutas ta vabatahtlike kaastöölise ja üliõpilaste abi, avaldades selleks üleskutseid ja aruandeid. Peatähelepanu koondas ta muinasjuttudele, naljanditele ja mõistatustele.

Avaldas hulga rahvajuttude, eriti muistendite väljaandeid, hulgaliselt artikleid "Kalevipoja" ja mütoloogia alalt, sellelt alalt on temalt ka neli põhjapanevat köidet "Eesti mütoloogia". Eri teose pühendas ta veel Suurele Tõllule. Rahvajuttude alalt tähelepandavam on "Rahva-raamat" I - V.

Oskar Kallas (1868 - 1946) sündis Saaremaal, lõpetas 1887. a. Kuressaare gümnaasiumi ja 1892. a. Tartu Ülikooli filoloogiakandidaadi kraadiga. 1892 - 1893 õppis ta Helsingi ülikoolis rahvaluuleteadust ja kaitses sealsamas 1901. a. doktorivältekirja rahvaluule alal, teemaks "Die Wiederholungslieder der estnischen Volkspoesie". 1893 - 1895 oli ta Narvas gümnaasiumiõpetaja, 1895 - 1903 Peterburis Pavlovi Instituudis õpetaja, 1901 - 1903 ka võrdleva keeleteaduse eradotsent Peterburi ülikoolis, 1903 - 1918 Tartus mitmes gümnaasiumis õpetaja ja ajakirjanik. Teenete eest valiti ta mitme Vene ja välismaa teadusliku seltsi välis- ja auliikmeks, 1929. a. Tartu Ülikooli audoktor. 1918. a. peale töötas diplomaatilisel alal.

O. Kallas

Tegelemise algust rahvaluule alal võiks lugeda 1888. aastast, kui ta vastas Hurda kuulsale üleskutsele "Paar palvid...".

1888. a. kevadel kogus ta koos M. Ostroviga rahvaluulet Ida-Virumaal, mille kohta avaldas trükis oma tähelepandava reisikirja "Jutt neist kahest, kes välja läksivad vanavara kerjama" (Eesti Üliõpilaste Seltsi album I). Järgmisel kevadel kogusid nad Läänemaal viljakate tulemustega. Materjalid moodustavad Hurda kogu II seeria avakõlited nr. 1 ja 2. Koos materjalidega fikseeris ta hulga väga olulisi tähelepanekuid.

Suureks teeneks tuleb pidada seda, et ta pani kirja kõik andmed lutsi ja kraasna maarahva kohta ja avaldas teostes "Lutsi Maarahvas" (1894), "Kaheksakümmend Lutsi Maarahva muinasjuttu" (1900), "Kraasna Maarahvas" (1903). Kaks viimast on ilmunud lühendatult ka saksa keeles.

Väga ulatusliku töö tegi ta eesti rahvaviiside süstemaatilise kogumise alal 1904 - 1916. Tegelike kogujatena kasutas ta Peterburi Konservatooriumi ja Tartu Ülikooli üliõpilasi. Kogu signatuuriga E Û S on väga väärtuslik viisikogu.

Oli ka suur organiseerija muuseumide alal. Tal on olulisi teeneid etnograafiamuuseumi sünnis ja arhiivraamatukogu rajamisel (praegu Eesti NSV TA Pr. R. Kreutzwaldi nimelise Kirjandusmuuseumi Raamatukogu osakond).

Hiljem võttis osa ka rahvalaulupublikatsiooni "Eesti rahvalaulud" I (1926) ja II (1932) väljaandmisest.

Folkloor ei olnud talle mineviku ihalemise vahend, et olevikust sinna põgeneda, vaid selles nägi ta ehitusmaterjali tuleviku ühe tugisamba valmistamiseks.

Kirjandust: E. Laugaste, Dr. Oskar Kalda tegevusest rahvaluule alal - "Keel ja Kirjandus", 1968, lk. 607 - 614.

"Nüüdsel ajal /1903/ on siis, nii kui ülemaal nägime, eesti keel siinpool kas surnud või suremas, - vaevalt 100 inimest (85 meeste-, 14 naisterahvast) arvasime keelemõistjate sekka. Sisserändajatel oli eesti keel emakeeleks. See on pikk tee allapoole ja ei ole teda mitte korruga astunud, vaid aegamööda samm-sammult. Põhjused, mille mõjul keel kadus, on arusaadavad: väike, iseteadvusele ärkamata rahvakillukene kesk võõra-keelseid. Siis ei pea mitte küsitama: miks keel kadus, vaid: mil põhjustel ta niigi kaua, läbi paari aastasaja, elama jäi."

Walter Anderson (1885 - 1962), rahvaluule- ja kirjandusteadlane. Arendas edasi geograafilis-ajaloolist meetodit; ta on nn. stabiilteediteooria väljaarendaja. Sündis Minskis, komandeeriti professorikutseks ettevalmistamise otsustabel Peterburi 1909 - 1911. 1918. a. valiti ta Kaasani ülikooli Lääne-Euroopa kirjanduse kateedri erakorraliseks professoriks.

Alates 1920. aastast on Anderson Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule professor. On kogunud Minski juutide rahvaluulet, 1925 - 1929 San Marino Vabariigi kooliõpilaste rahvaluulet, millest on avaldatud kolm vihikut muinasjutte. Alustas eesti ja balti-saksa lastelaulude kogumist, mida on üle 60 000 lehekülje. On kirjutanud lala orientatsiooniga uurimusi, eriti muinasjuttude ja uurimismeetodi alalt, aga ka sta-

tistilise ülevaate eesti regivärsi struktuurist; tihe ja sisukas on tema uurimus eesti metsiku kultuse kohta.

Vt. ka E. Laugaste, Prof. W. Andersoni teaduslikust tegevusest. - "Eesti Kirjandus", 1935, nr. 10.

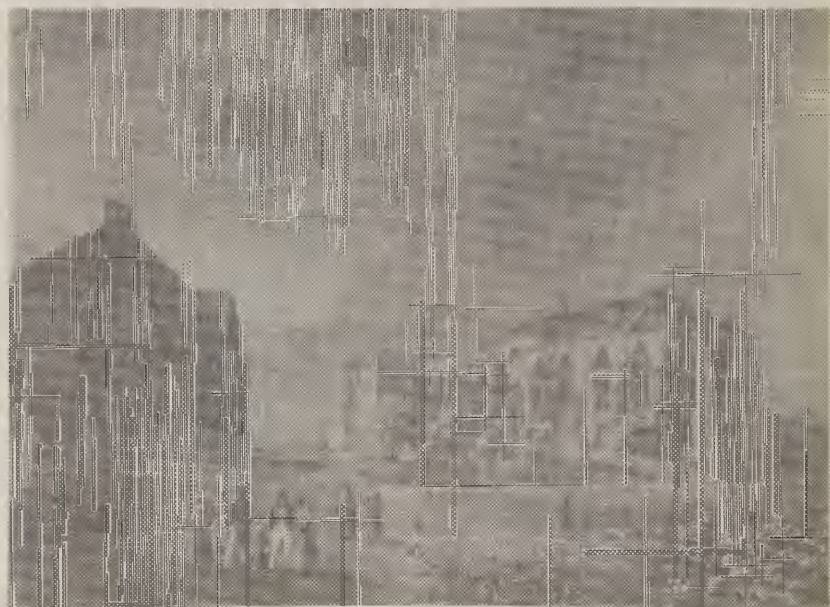

Tartu Riikliku Ülikooli peahoone. Selle ehitajaks oli saksa arhitekt Johann Wilhelm Krause, ehitati 1803 - 1809 klassitsistlikus stiilis.

Tartu Ülikoolis said kõrgema hariduse silmapaistvad eesti folkloristid: J. H. Rosenplänter, A. H. Neus, Fr. R. Faehlmann, Fr. R. Kreutzwald, J. Hurt, M. J. Eisen, O. Kallas, O. Loorits, siin sai kõrgema hariduse ka suur läti folklorist Kr. Barons.

Tartu Toomemägi on 19. sajandi eesti kirjameeste loomingu tähtsal kohal. Faehlmanni järgi kõlas siin Vanemuise laul, millest olevat omandanud oma kohina puud, häälitsused loomad ja keele inimene (ainult kalad jäänud tummaks).

Vanemuise laul oli võimas: "Vaikus valitses ümberringi ja igaiiks kuulas tähelepanelikult laulu. Emajõgi peatas oma jooksu, tuul unustas oma rutu, mets, loomad ja linnud jäid tähelepanelikult kuulutama ja ka kõversilm metshaldjas vahtis puude vahel välja." (Fr. R. Faehlmann, "Vanemuise laul".) Ka suur rahvapidu peetud Tartu nurmedel ja samalt pidult lahkunud Vanemuine eestlaste keskest jäädavalt.

V. Krügeri pildil näeme Toomemäge vaatega Toomkiriku varemelle, kus asetseb praegu TRÜ Teaduslik Raamatukogu, mis paikneb kiriku kooriosas 1806. a. peale.

Eesti NSV Teaduste Akadeemia Friedrich Reinhold Kreutzwaldi nimeline Kirjandusmuuseum Tartus Vanemuise t. 42 kogub, hoiustab ja töötleb kasutamiseks läbi eesti kirjandus- ja kultuuriloolist materjali. Muuseum koosneb neljast osakonnast.

1. Arhiivraamatukogu, kus on enam-vähem kõik eestikeelsed trükitud raamatud ja perioodika.
2. Raamatukogu juurde kuulub ka bibliograafiaosakond.
3. Käsikirjade osakond töötleb kasutamiseks kirjanikkude käsikirju ja nende kohta käivat käsikirjalist ainetikku.
4. Rahvaluule osakond sisaldab peaaegu kõik Eestis kogutud rahvaluulealased materjalid.

Muuseum asutati sügisel 1940, rahvaluule osakond loodi 1927. a. asutatud Eesti Rahvaluule Arhiivi baasil. Rahvaluule osakonnas on rohkesti materjali kõigi rahvaluule liikide alalt, nii suulisi üleskirjutusi, fonograafirulle, helilinte, fotokogu ja filmivõtete kogu.

Uurimise seisukohalt on nende osakondade koosolu erakordselt sobiv.

Vältimatu rahvaluule kirjapanekul on paber ja pliiats, on olnud nii ja jääb. Hääle ja liikumise ning objektide kirjeldamine sõnadega on raske ega saa täpne. Täpsuse huvides on aegade jooksul lisandunud joonistus, foto, fonograaf, magnetofon. Kõige võimsam on muidugi film koos helliindistamisega. Aga ka sellega kaasneb sõnaline kirjeldamine, lühikilt lütereerimine, pildi või filmi seletamine.

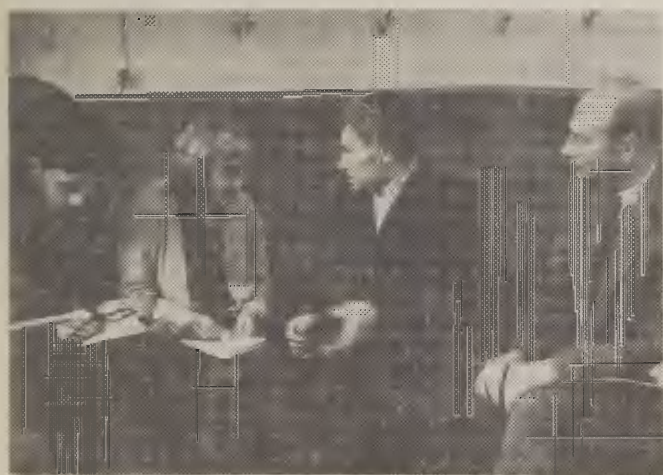
Filmitakse pulmatantse Kihnus.

Fotol kujutatakse rahvatantsude filmimist Kihnus 1954.a. suvel. Võtted on kasutatud dokumentaal-õppefilmis "Kihnu pulmakombestik", mille valmistasid TRU eesti kirjanduse ja rahvaluule kateedri õppejõud ja üliõpilased. J. Miku fotod 1954.a.

Jutustaja käitumist oma materjali esitamisel on filmitud ka Viru-Jaagupis.

Kirjutatakse üles täiendavalt Kihnu pulmalaule.

Filmitakse jutustajat Viru-Jaagupis.

- 105 -

EESTI RAHVALUULE KÄSIKIRJALISED
KOGUD, NENDE VANUS JA SUURUS

Kirjandusmuuseumi rahvaluule osakond	Lehekülgi
ÕES (GEG) = Õpetatud Eesti Selts (Gelehrte Estrnische Gesellschaft) 1839 - 1936	6 062
EKÜ (ELG) = Eestimaa Kirjanduslik Ühing (Estlän- dische Literärische Gesellschaft) 1842 - 1890	2 160
Veske = Dr. M. Veske kogu 1866 - 1885	3 312
EKS = Eesti Kirjameeste Selts 1872 - 1891	7 622
H = Dr. Jakob Hurda kogu 1860 - 1906	114 696
E = Prof. M. J. Eiseni kogu 1880 - 1934	90 100
SKS = Soome Kirjanduse Selts 1869 - 1912	4 054
EÜS = Eesti Üliõpilaste Selts 1904 - 1916	20 902
EK _n S = Eesti Kirjanduse Selts 1907 - 1921	2 962
ERM = Eesti Rahva Muuseum 1909 - 1922	9 398
E ₁ S _t K = M. J. Eiseni stipendiaatide kogu 1921 - 1927	8 334
A = Prof. W. Andersoni lastelaulude kogu 1922 - 1939	58 832
TEM = Tallinna Eesti Muuseum 1897 - 1925	664
ARS = Akadeemiline Rahvaluule Selts 1926 - 1927	1 656
S = S. Sommeri kogu (setu vanavara) 1923 - 1936	124 648
ALS = Akadeemilise Loomaarstiteadusliku Seltsi kogu 1928 - 1934	4 094
ERA = Eesti Rahvaluule Arhiv 1928 - 1944	265 098
RKM = Eesti NSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nimelise Kirjandusmuuseumi (Riikliku Kirjandusmuuseu- mi) kogu 1945 -	165 800

Kirjandusmuuseumi rahvaluule osakond	Lehekülgi
Vilbaste = G. Vilbaste kogu 1907 - 1960	
TRÜ, VKK = Tartu Riikliku Ülikooli vene keele kateeder 1963 - 1964	2 858
Leoke = H. Leokese isiklik kogu 1870	1 368
Kirjandusmuuseumi rahvaluule osakonna kogudes on ka fonoteek ja fotokogu	

Eesti NSV TA Keele ja Kirjanduse Instituudi rahvaluule sektor	Lehekülgi
KKI = Keele ja Kirjanduse Instituudi kogu 1947 -	23 500
Sektoril on ka fonoteek, foto- ja jooniste kogu	

Tartu Riiklik Ülikool	Lehekülgi
EKRK = Eesti kirjanduse ja rahvaluule kateeder 1945 -	39 000
Kateedril on fonoteek, pildikogu (fotokogu), originaalsete õppefilmide kogu	

Mõned eesti rahvaluule kangelased
ja nendega seotud mälestuspaigad

Eepose "Kalevipoeg" mõtte algataja ja ainete esimene kokkuvõtja oli Friedrich Robert Faehlmann (1798 - 1850), eeltööde jätkaja ja töö lõplik koostaja Friedrich Reinhold Kreutzwald (1803 - 1882).

Kalevi poeg.

üks ennemuistene Eesti jut,

Rahvalämmes laulus.

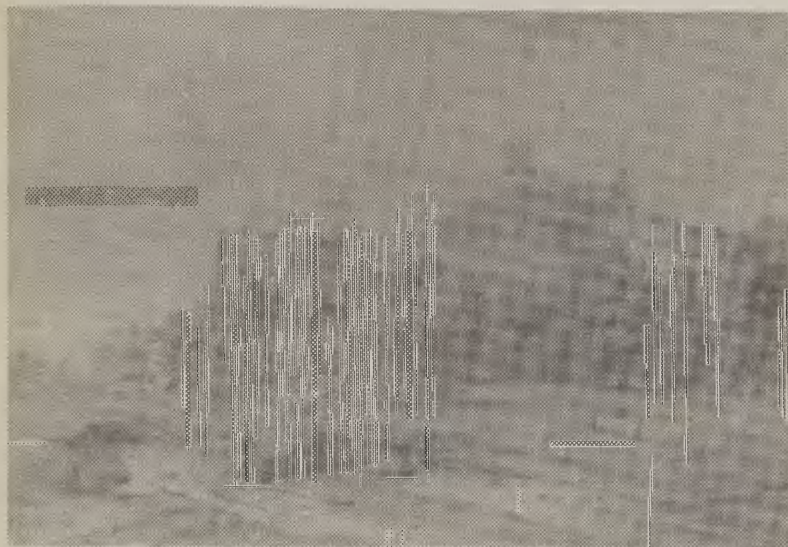
Ruupla linnas, Coenae maad,
Irisõnna V. Linnas ja Uli Kirjapaja, 1862

"Kalevipoja" rahvaväljaande tikelleht (1862).

Kalevipoja-muistendeid kogus Faehlmann juba üllõpilasena kodukohas Aol. 1833. aastal pihtis ta Kreutzwaldile, et Kalevipoja kohta pole jõudnud veel midagi paberile panna, aga 14. jaanuaril 1839 esitas ta õpetatud Eesti Seltsi koosolekul ettekande ning kokkuvõtte Kalevipoja-muistendeist. Seda võime lugeda eepose koostamise alguseks.

22. aprillil 1850 suri Faehlmann ja eepose koostamise ülesande pani õES nüüd Kreutzwaldile.

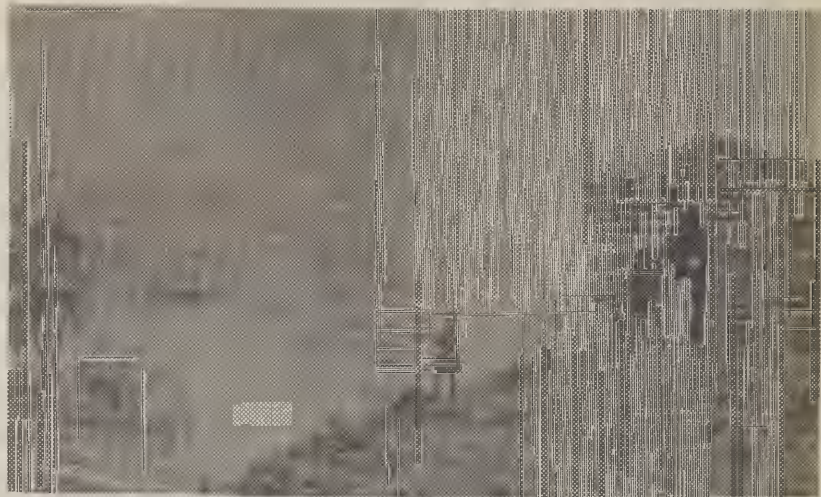
Veel enne, kui Faehlmann ja Kreutzwald tõstsid päevakorraale eepose "Kalevipoeg" koostamise küsimuse, on G. J. Schultz, kirjanikunimega Dr. Bertram, viinud Tartu kunstniku ja litograafiatöökoha looja G. Fr. Schlateri (1804 - 1870) Kalevipoja nimega seotud paikadesse, kus kunstnik maalis 8 maali, millest siin näeme viit.

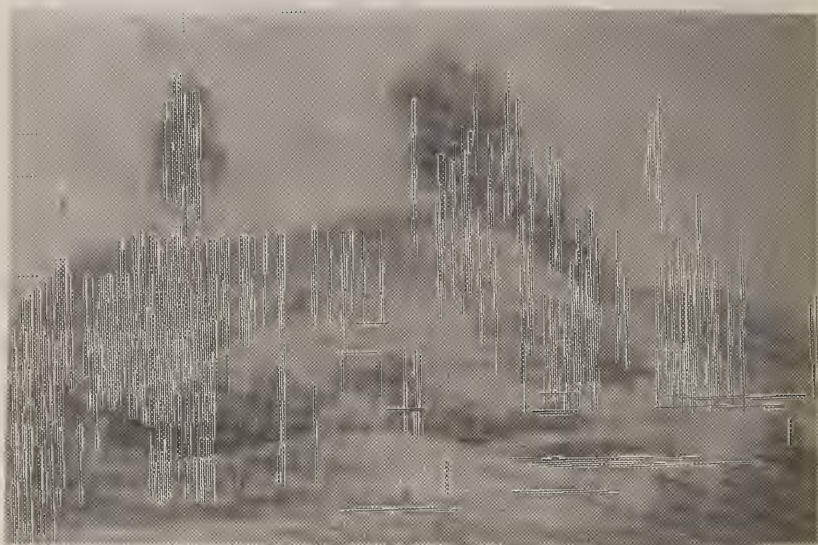
Kalevipoja säng Alatskivil (1835).

Schultz-Bertram pidas Õpetatud Eesti Seltsi koosolekul 1839. aastal ka vaimustava ettekande eepose "Kalevipoeg" loomise toetamiseks. Ta ütles järgmist: "Mõtlege, millist ülendavat mõju allasurutud rahvale ärkav teadvus tema ajaloolisest eksistentsist ja suurusest võib avaldada? Kas ei sünni temaga samuti kui kerjusega, kellele äkki üteldakse: sa oled kuningapoeg!"

(Vt. "Muistendid Kalevipojast", lk. 101.)

Kalevipoja säng Luual (1830).

Kalevipoja säng Tormas. Linnutaja (1830).

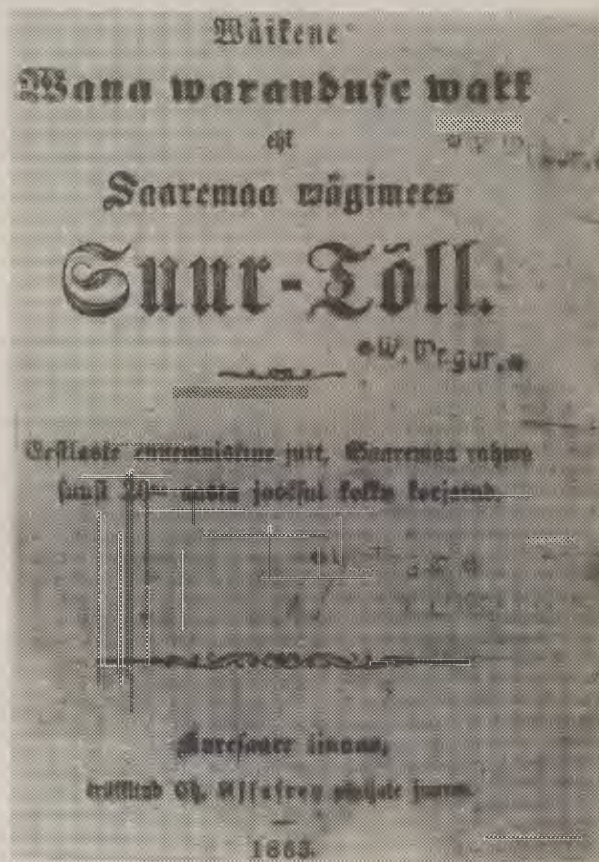

Kalevipoja visatud kivi Alataktivil (1830).

Kalevipoja tool Saadjärvel (1830).

Suur Tõll, saarlaste vägimees, korraldas saarlaste elu, tegi suuri ehitusi või lõhkus teiste omi, võitles sissetungivate vaenlaste vastu. Võitluses raiuti ta pea maha, mille juures suri tõotusega häda korral rahvale appi tulla. Tal oli naine Piret ja poeg, kes armastas muusikat. Kiilas käis Tõll teistel hildudel, nii Leigril Hiiumaal, kes olnud tema vend. Kimbutas aga saarlastele vaenulikku Vanapaganat, kuni see põgenemisel läbi mere uppus.

P. Süda poolt väljaantud Tõllu-muistendite kogu titelleht.

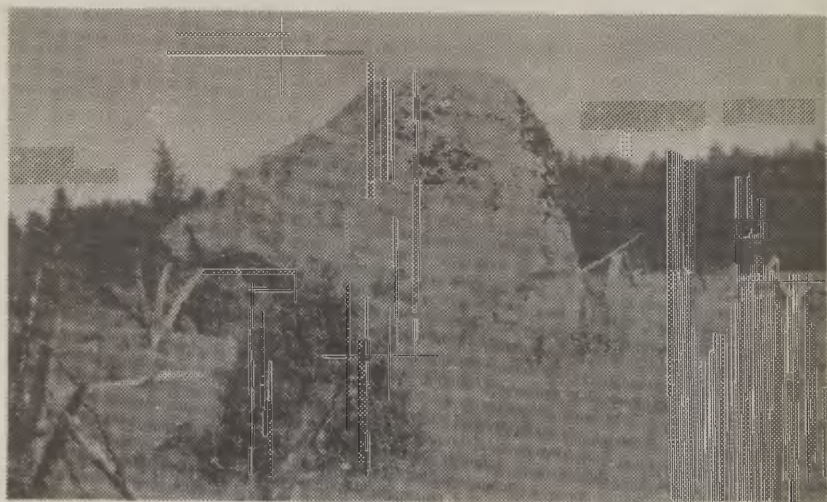
1883. aastal andis kogutud muistendid välja P. Süda (vt. "Väikene varanduse vakk ehk Saaremaa vägimees Suur-Tõll").

Suur Tõll. (Kunstnik A. Uurits.)

Kunstnik A. Uurits kujutab ratsutavat Tõllu, pea mõõga ot-
sas, kusjuures pea häbistab hoolimatult riletatud lüpsvat
noorikut.

Tõllu naine Piret kandis sauna ehitamise ajal kerisekive, üks neist kukkus maha Kõiguste karjamaale, kus see on praegugi.

Pireti kerisekivi Kõiguste karjamaal. J. Miku foto (1959).

Tõllu-muistendid tervikuna on ilmunud publikatsioonis E. Laugaste, E. Liiv, E. Normann, "Muistendid Suurest Tõllust jt.", Tallinn, 1963.

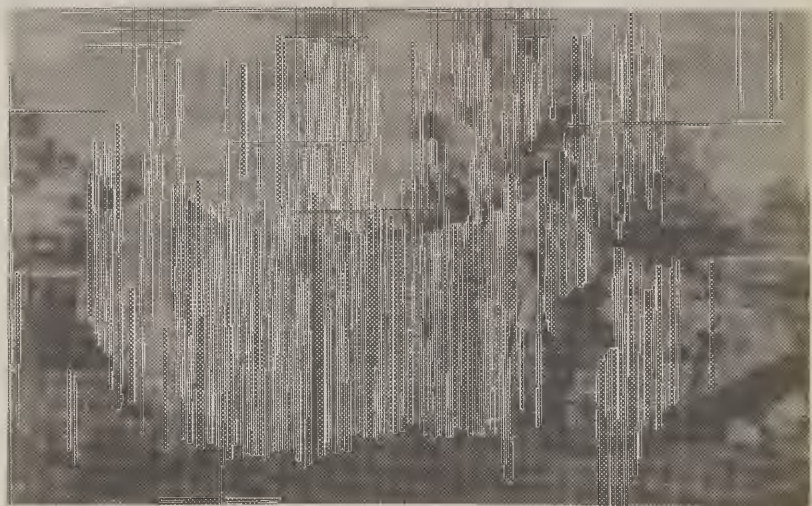
Paralleelne hildvägilane Kalevipoja ja Suure Tõlluga on Vanapagan. Sagedasti võitleb ta Kalevipoja ja Tõliuga, paisates nende pihta kive, püüdes kiviviskega hävitada mõnda ehitust, võisteldes Kalevipojaga kiviviskamises või ta moondatakse (või moondub) kiviks.

Vanapagana võistukivi Kivilõppe küla all Võrtsjärves (Kalevipoja kivi on eemal kaldal). E. Laugaste foto (1958).

**Vanapagana visatud kivi Mätasselja külas
Saaremaal. J. Miku foto (1959).**

**Hobuseks moondunud Vanapagan kivistub, kui Tõll hobuse
pea maha lööb. Hookivi Saaremaal. J. Miku foto (1959).**

Peko oli Setus viljakusehaldjas, kellelt paluti viljale saagikust ja karjale sigivust ning kogu perele õnne, mida näitavad Peko auks korraldatud pidustused.

Peko kultus on vana. Rohkem kui paar tuhat aastat tagasi oli ta külahaldjas, kellele korraldati ohvriteenistusi. Tal on ühiseid jooni maja- ning põlluhaldjaga. Ka pruutpaar pidi ohverdama nii majahaldjale kui ka Pekole, mis viitab omakorda sigivuse taotlusele.

Setudega samasugune on olnud Peko kultus Karjalas. Aga Karjalas ja Soomes on Pellon Pekko tähendanud ka odrahaldjat. Peko kultuse oluliseks jooneks Setus on Peko kuju kuulumine kinnisele ringile, mille liikmete piires Peko vahetas iga aasta kord peremeest.

Siin esitatud puust valmistatud Peko kuju pärineb Krantsova külast, kuulub praegu Etnograafiamuuseumile Tartus.

P. H a g u, Setu viljakusekultusest. Peko. Tartu, 1970. (Käsilikiri.)

Rahvalaulikud ja laulude esitamine

Kuusalu rahvalaulik Mai Kravtsov oli nii laulude kui ka vanade kommete hea tundja, külaarst ja ämmaemand, tantsija, kõnekäändude ja vanasõnade kasutaja, tüüpiline sünkreetilise rahvatraditsiooni esindaja. Ka laule kohandas ta igapäevase elu sündmustele. Erakordse mälu ja andekuse juures oli ta sügava sisseelamisvõimega. Traditsioonilisi laule vahendas täpselt.

Sündinud 13. II 1845 vabadikuperes Juminda neemel Tapurlas. Kannatas nooruses puudust ja varakult tuli asuda leiva teenimisele ja käia Kolga mõisas teol. Esimene mees suri varsti, siis abiellus Jürg Kravtsoviga Hara külast. Kolmest lapsest jäi elama poeg, kes oli hea viuldaja ning oskas ka regilaule.

Mai elatus hiljem võrkude parandamisest ja lapsehoidmisest.
Suri 18. III 1933.

Kirjandus: H. Kokamägi, Kuusalu rahvalaulik Mai Kravtsov. - "Keel ja Kirjandus", 1971, nr. 1.

Saksad põrgu viia

Kesse kopib kuusikussa,
kesse paugutab pajussa,
raibub alla haavikussa?

Kurat kopib kuusikussa,
5. pagan paugutab pajussa,
raibub alla haavikussa,
tegeb tellaratta' aida,
mil saab saksu porgu solta,
talupoigi taeva alta.

EÜS VIII 34 Kuusalu - G. Vilbaste, 1911.

Vaenelaps

- Muud kullad koo lähevad,
muud hellad isäde juure,
muud hellad emäde juure.
Kelle juure, ma isätä,
5. kelle juure, ma emätä,
vanemita vaenelapsi?
Kivi juure, kannu juure,
puu juure, pedava juure,
lepä sirgeje sülesse,
10. kase valgeja vahele,
haava halli kainelasse,
kuuse kulla kuue alla.
Ma olen leppä leiväsööjä,
kase kallis kasvandikku,
15. haava halli ümmärdaja,
kuuse kulla kummardaja.
Lepp tieb mulle laia polle,
haab tieb mulle halli kuue,
kuusk tieb kulla särglkäse,
20. kask tieb valgeja kasuka.

EÜS VIII 34 Kuusaku - G. Vllbaste, 1911.

Kes koju ootab?

Koo' op minda uodetanne,
verävällä vaadetanne,
seinä ääres seisatanne,
koa otsas kuulatanne.

5. Kesse mind kooje uotab,
kesse mainitseb majasse?

Kuera mind kooje uotab,
kassi mainitseb majasse.

Mis mina annan kueraleni
10. minu koo uotemisest?

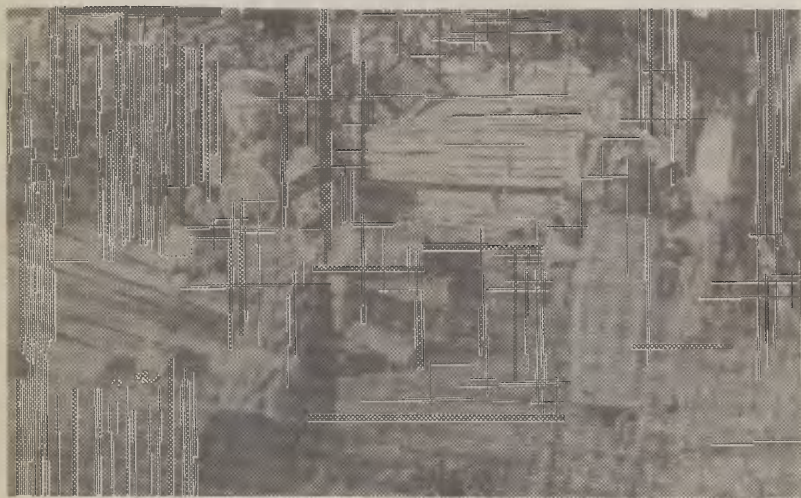
Kuerale leiväkuorukesi
minu koo uotemisest.

Mis mina annan kassileni
minu koo uotemisest?

15. Kassile kakuraasukesi
minu koo uotemisest.

EÜS VIII 34 Kuusalu - G. Vilbaste, 1911.

Anne Vabarna (1877 - 1964) oli suuremaid setu laulikuid-improvisaatoreid, kes peale traditsioonilise lauluvara, mille ta kogujaile ette laulnud, on improviseerinud kolm suurt poemi: "Suurõ saja" (5580 värssi), "Peko" ja "Ale" (ca 11000 värssi). P. Voolaine on Anne Vabarna laule üles märkides saanud 60000 värssi. Õieti on siin tegu improviseerija ja luuletaja vahepealse nähtusega. Kirjaoskamatu Anne suulise loomingu kirjutas üles poeg Jaan. Leelused tegi ta ka nõukogulikust elust. Ta on värsside arvult suurim läänemere-soome rahvaste laulik. Käis oma kooriga esinemas ka Moskvas.

Anne Vabarna (1956). O. Kangilaski foto.

Pilt TRÜ eesti kirjanduse ja rahvaluule kateedri poolt valmistatud dokumentaalfilmist 1956.

Kirjandust: P. Voolaine, Setu lauluema Vabarna Anne "Peko (Pekolanõ)". - "Eesti Kirjandus", 1928, lk. 6 - 21; P. Voolaine, Lauuema Vabarna Anne romaan "Ale". - "Eesti Kirjandus", 1928, lk. 275 - 283; R. Viidalepp, Anne Vabarna 1877 - 1964. - "Keel ja Kirjandus", 1965, lk. 122 - 124.

Epp Vasara, Paistu rahvalauliku, avastas juhuslikult Tartus Mihkel Veske ja kirjutas temalt pikema aja jooksul üles 12 000 - 14 000 värssi väga mitmesugustel teemadel. Laulud oli Epp Vasar õppinud noores eas, "vanemait laulikuilt" ja neid laulnud karjasena ning põllul töötades. Kui Epp Vasara poole rahvalaulude kogumise suhtes pöörduti, oli ta 45-aastane ning polnud viimase 27 aasta jooksul, abielus olles, laulnud rohkem kui 20-30 laulu. Aga nooruses palju korratud laulud

püsisid siiski hästi meeles. Mihkel Veske kirjutas temalt üles ka jutte, näit. Kalevipojast. Suur osa materjalist on säilinud.

Mihkel Veske, Über eine estnische Sängerin. Sitzungsberichte d. GEG 1875, lk. 17 jj.; H. Tampere, Eesti rahvaviiside antoloogia I, Tallinn, 1935, lk. 26; E. Laugaste, E. Norman, Muistendid Kalevipojast. Tallinn, 1959, lk. 118-124.

- Tamm kasv Tarvastu mäele,
lepp kasve linna uulitselle,
juure neil ütte jooskeleve,
oksa neil ütte ojove,
5. aru neil ütte ajave,
lehe ütte lendeve.

Mis neil joosi alta juure,
või säält oksede vahelta?

Jõgi joosi alta juure,
oja oksede vahelta.

Mis sääl jõen kasvanesse?

Kala sääl jõen kasvanesse.

Mis sääl jõen jooskenesse?

Luts sääl jõen jooskenesse.

15. Kala saab kokal kodu turva,
säält saab saksal söömaige,
suure rovva rua pääle.

Mistes meil ussi mudane,
mistes tare tahmatetu,
mistes meil lepik lögäne?
Emä tuusi, tääsi lausta:

5. Obesest ussi mudane,
lehmist meil lepik lögäne,
sigadest tare tahmane.
Tütärlaits sul linnukene,
pühi põrmand puhte' esse,
10. vaali ussi valge' esse,
nüüd tulev kosi koduja,
usse ne auobese.
Emakene ennekene,
ma' i ole viinä väärilene,
15. halli kuue arulene.
Las mu kasva katsi suida,
veerdä viisi heinaaiga,
siis ole viinä väärilene,
halli kuue arulene.

- Oh ilus mõtsan eläde,
oh kallis mõtsan kasude,
oh valge vällän vaate,
Mõtsast tuusi mõnda haisu,
5. mööda maada marjahaisu,
ligi maada lillihaisu,
marjaaisu, mundriaisu,
ligi maada lillihaisu.
Mõtsast tuli suuri sumba,
10. see oli suuri näiu sumba,
esi kukub, esi laulab:
Kulle, kus kukub kullalene,
kulle, kus laulab rehalene,
helgib hõbehelmilene.
15. Kulle, kus kukub kulla tõttu,
kulle, kus laulab raha tõttu,
helgib hõbehelme tõttu!

Hoorad käive uhke' esta,
kaagid käive kalle' estä,
litsid liia julge' estä.
Hoorad käive hulkunennä,
kaagid käive kaasikunna,
litsid käive lepikunna,
esi siidina sihave,
esi kullana kõlave,
esi vasena valuve,
esi hoben hallendeve,
polk oli pulle neil peräna,
salk oli sön' ne taga sellä.
Neiukese noorekese,
mis o siski seepärastä,
et te siidina sihade,
et te kullana kõlade,
et te vasena valude,
et te hõben hallendede.
Päält olede näiude näguja,
alt oled' nännide näguja.

Kihnu saare silmapaistev laulik Liis Alas (1850-1939) kasvas Rootsi külas, elas kehvades oludes. Kooliharidust ei saanud, kirjutada ei osanud, lageda aga küll. Elatas

end veimede valmistamise ja võrkude parandamisega, rännates talust tallu. Oli osav laulik, aga ka jutustaja. Temalt on laule kirjutatud mitu isikut. Tundis hästi pulmalaule ja pulmakombestikku, oli sagedane eeslaulja ja pulmades. Temalt on noteeritud ka töölaule, kalendritähtpäevade, vaeslapsese-, armastus- ja mängulaule. Tal oli tugev kaldumus ka lüro-eeplikasse, sellelt alalt on üles kirjutatud mitmel korral laul "Harja otsimine" ja "Tähe-mõrsja".

O. Kõiva, Kihnu rahvalaulikutest. Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised, vihik 159. Tartu, 1964, lk. 18 - 24.

Harja otsimine

Veere, veere, päevakene,
veere nüüd looja vettä müödä,
lase kaselatvu müödä!

- Ei ole aega päevil veerdä,
5. päev soeb sulaste päidä,
kammib karjalaste päidä,
harib päida ametumil,
laamib neiu lakkasida.
Suga kukkus käest meresse,
10. harja külmä allikasse,

laamilauda lainõtõssä,
kammi suure kaldaesse.

Päe läks Peetri palve' elle:

"Peeter, sa pühimehe poega,

15. Andres, sa ametmehe poega,
mine too mu suga merestä,
harja külmä allikasta,
laamilauda lainetesta,
kammi suurta kalda' asta."

20. Peeter ei võtnud palveida,
Andres häidä sõnumida.
Päe läks ise illukesi,
mööda teedä tillukesi,
muöda vettä väikene!

25. muöda kallast kaunikene.
Tõi oma sua merestä,
asja külmä allikasta,
laami külmä lainõtõstä.

16. VI 1929.

ERA II 17, 198 - 199 (134) L Kihnu -
E. Laugaste < L. Alas.

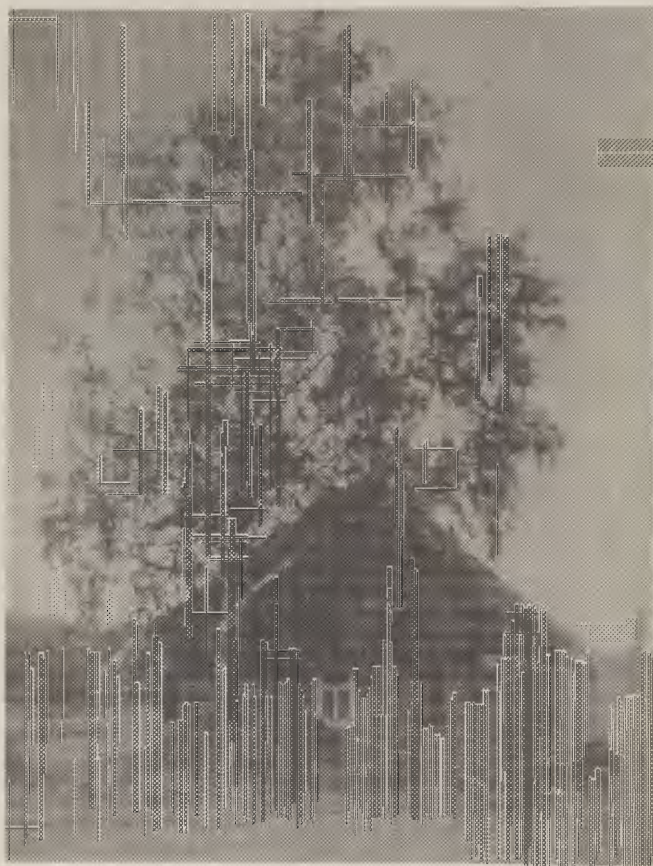
Setu lauluema Miku Od' e (Jevdokia Kanniste), suurimaid setu improvisaatoreid (15. II 1864 - 19. VIII 1924), sündis vaeses kodus. Käis karjas, hiljem oli taluteenija; abiellus Helbi külla lese mehega, elu kergemaks ei läinud. Enamik laule õpitud emalt. 1903. a. kirjutas Hurt temalt 20720 rida, ilm. "Setukeste laulud" II ja III; pikemad laulud "Uba ja hernes" (SL III,

Setu lauluema Jevdokia Kanniste (Miko Od' e, 1864 - 1924).

lk. 409 - 416, nr. 33) ja "Lunastatav neiu" (SL III, lk. 388-393, nr. 25), 1922. aastal käis soome uuriija A.O. Väisänen koos skulptor Sailo ja maaliija Bentsiga laule kirjutamas. Juures olid mitmed teisedki setu suurlaulikud. Jumalagajätul ütles Od' e Väisänenile: "Ku ma' är' koolõ, minno tulõ-õi kläki ots' ma. Saa-da' sa' raudrist, väikenegi." Miku Od' e haul Tallovo kalmis-tul on praegu mälestusmärk tekstiga: "Jevdokia Kanniste, seto laulik."

A. O. Väisänen, Seto lauluima' ja näide johustise' laulu'.
Kodutulõ' II. Akadeemilise Emakeele Seltsi Toimetused XI, Tar-
to, 1924, lk. 5 - 36.

Miko Od'e kodu, O. Kangilaski foto (1966).

Jahvatades

- Jahva' iks, jahva', kivikene,
kizo' iks, kivi vitsakene!
Kivi iks tuodu' Kiiovast,
kivi iks poole' Poolamaalt,
5. kivi iks vitsa Vinnemaalt.
- Jahva' iks jahva', kivikene,
kizo' iks, kivi vitsakene!
Jahva' iks, kivi, peenükelzi,
jahva' iks vadza valge' et.
10. Pereh iks tahtse peenükelzi,
lase' iks vatska valget,
sulaze' iks tahtva sorehet,
näüdzigo' iks tahtva nägozat,
muu iks pereh peenükelst,
15. ezi iks taha ilosat.

J. Hurt, Setukeste laulud II. Helsinki, 1905, lk. 181 -
182. Miku Od' e Hel' bi küllä, 1903.

Liisu Mägi oli Paistu, Tarvastu ja Viljandi kihelkonnas tuntud pulmalaulik, kes oma improviseerimisvõime ja rikkaliku repertuaariga (temalt on kirja pandud 8000 värssi) oli saanud kuulsaks ja võistlejate poolt kardetud laulikuks. Sünd. 1831, surm. 1925.

Liisu Mägi (hüüdnimi Puru-Liisu).

Kirjandust: H. Tampere, Eesti rahvaliside antoloogia. Tallinn, 1935, lk. 23 jj.

Halb kiik

Kessi silä kiigu tennu?

Kiikäle.

Siga silä kiigu tennu,
emmis kiigu jehitänu,
vana oomi pandan parre.

Oh sina ullu kiigeseppä,
koes tennu näiu kiigu!
tennu vee veere pääle,
tennu kajo kallakulle,
tennu oja otsa pääle.

Oh sina ullu kiigeseppä,
mõtlid mu vette veerevätä,
mõtlid ojja uppuvata,
mõtlid kajju kalduvata.

O, Looritsa fonografeeritud 1922. a.

Meeste kahelaul (laul kahe mehe esituses) oli ligidalt seotud vana soome kangelasluulega ning seda esitati pidudel, matkadel, suvistel kalaretkedel. Kaks lauljat istusid kõrvuti või vastakuti, parem käsi koos, hõljutasid kehaga laulurütmis, vasak käsi õllekapa haaramiseks vaba. Üks laulkuist oli

Karjala laulikute esinemisasend. Esinevad Jürki ja Ontrei Malinen.

juht (päämies), kes alustas laulu, teine kaasaulja, kes liitus eeslauljaga kolmandast värsijalast, kogu värsi kordas ta siis üksi. Sel ajal keskendus laulujuht uue värsi esitamiseks, siis laulis ilma kaasauljata kolmanda värsijalani ning koos värsi lõpuni. Lauljad kõlgutasid päid tõsise ning mõtliku ilmega. Nii kujutas meeste kahelaulu H. G. Porthan, nõnda ka E. Lönnrot. Kandlesaade oli juhuslik, kanneldaja kaasa ei laulnud. Sel kom-

bei on esitatud kõik Kalevala-ainelised lüro-epillised laulud.
Meeste kahelaul oli juba 19. saj. algul haruldane.

Kirjandust: Elsa Enäjärvi-Haavio, Pankame
käsi kätehen. Suomalaisten kansanrunojen esittämisavoista. Por-
voo-Helsinki, 1949.

Rattas laulmine on naiste kollektiivne laulude esitamise viis, mis toimub pidulikkude sündmuste puhul (pulmades), aga on kasutusel olnud ka muudel lauluesitustel. Rattas laulmine on tuntud ka mõningatel teistel rahvastel ja näib olevat üsna vana.

Käesolev pilt kujutab Kihnu naiste laulu filmi "Kihnu pulmakombestik" valmistamisel. J. Miku foto (1954).

Pulmakommetest

**Prutpaar Karja kihelkonnast.
C. Allase foto (1895).**

Muhu kosjalaul kõlab järgmiselt.

Tema kasu kasvamata

Kui mina kodu kasusin,
valgepea värava vahel,
saksa õun seal õue peala,
murulauk seal mulla peala,
sealt käisid kaudu Soome saksad,
Soome saksad, Saare saksad,
korra käisid koolipoisid,
hilja hulkusid isandad,
hakkasid emmelta küsima:

"Kelle see muna, mis siin murul,
valgepea värava vahel,
saksa õun siin õue peala,
murulauk seal mulla peala?"

"See minu muna, mis siin murul,
saksa õunagi samuti."

"Anna see muna minule!"

"Anna mitte, pojakene,
tema kasu kasvamata,
tema sirgus sirgumata,
tema paisus paisumata."

"Eks ta kasvagu kaenalussa,
sirgugu siidivoodidesse,
paisugu patjade vahela!"

Neid aga kuulis, kostis taale:

"Kui aga kasvab kaenalussa,
saadan sirgub siidivoodis,
pagan paisub patjade vahela."

O. A. Mustonen, Virolaisia kansanrunoja. Helsinki, 1893,
lk. 50.

A. Oleariuse pilt kujutab pulmasõitu, mida tõkestavad teel lapullsed, nõudes "passi".

Üks Põhja-Eesti regivärss kõneleb pruudipoolsete pulmaliste pöördumisest peigmehe-pulmaliste poole küsimusega, miks nad kaua teel olid:

Peiukene, poisikene,
kuhu te kaua viibisite?
Meie ammu ootasime,
kukelaulust kuulasime.
Kas teie hobu väsinud,
kas teie regi lagunud
või teil tätku tömpjalga?

Arvatavasti juba ürgkogukondliku korra ajast pärineb komme, mille järgi ühiskond peab oma liiget aitama. Sellel baseeruvad ka pulmakommetesse kuuluvad mitmesugused osad - rahakogumine, oksjon jm., samuti kohustus aidata pruudil veimi valmistada.

Kihnus kogunesid neljapäeva- ja pühapäevaõhtuti naised pruudikoju, kus pruut nelle töö kätte andis. Pilt kujutabki seesugust tööõhtut.

J. Miku foto (1954).

VEIMEDE JAGAMINE

Pulmakombestiku oluline osa on veimede jagamine. Veimede kaudu tõestab pruut oma tööoskust ja hoolikust enne abiellumist. "Veimed kildavad pruuti." Pruudile abiks veimi valmistamises käisid ka küla nelud ja naised vastavatel tööõhtutel. Veimedeks anti väiksemaid esemeid - sukki, kindaid, vöösid. Pruudi

Pruut Kihnu pulmas jagab veimi. J. Miku foto (1954).

sugulastele ja pulmategelastele oli ette nähtud kindlad esemed, mis vaheldusid maakotade järgi.

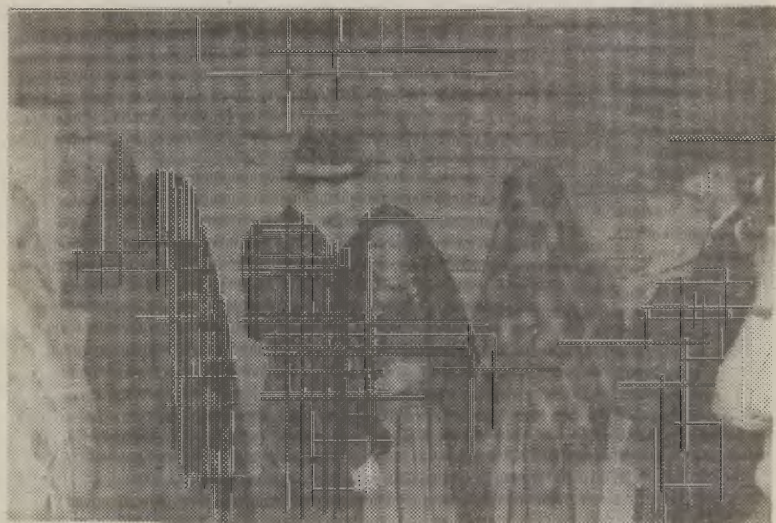

Kihnu pruut pärast uju mahalaulumist ja tanutamist ning põlle ettepanekut täies ehtes (koos raudkäe naisega, kellel on pulmas pruudi saatja osa). J. Miku foto (1954).

Võrdluseks olgu J. Chr. Petri poolt toodud eesti pruut.
W. J. Chr. Petri, *Ehstland und die Ehsten I* (1802).

Eesti pulmakombestiku üks järk seisis selles, et peigmehele kosjas anti ülesanne, kus ta pidi mitme maskeeritud neiu hulgast "õige" ära tundma. "Häbi peigmehele, kui ta eksib."

Kihnu kosjad: peigmees leidis maskeeritud neidude hulgast õige. J. Miku foto (1955).

Enne lahkumist kasvukodust mehekoju istus (mõnes maa-
kohas) pruut koos raudkäe, peigmehe ja pelupoisiga hetkeks
tühja laua taha, millele oli pandud kolm põlevat küünalt.

Pildil on Kihnu pruut uju all sellise laua taga, temast va-
sakul järjekorras raudkäsi, peigmees, pelupoiss, paremal pruut-
di vend, juures on pulmalaulikud. J. M i k u foto (1954)

В. Лаугасте

НАБОР КАРТИНОК ИЗ ОБЛАСТИ ВОСТОЧНОГО ФОЛЬКЛОРА

На восточном языке

Тартуский государственный университет

СССР, г. Тарту, ул. Динкооли, 18

Vastutav toimetaja U. Kolk
Korrektor M. Hailama

=====

TRÜ rotaprint 1972. Paljundamisele antud 3.XI
1972. Trükipoognaid 9,75. Tingtrükipoognaid 9,1.
Arveatuspoognaid 6,9. Trükiarv 500. Paber 30x42.
1/4. MB 09229. Tell.nr. 1093.

Hind 35 kop.

Hind 35 kop.